

Kulturni genocid kao oblik ugroze nacionalnog identiteta: razaranje spomeničke baštine u Domovinskom ratu

---

Pešut, Franjo

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:535185>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

DIPLOMSKI RAD

Kulturni genocid kao oblik ugroze nacionalnog identiteta:
razaranje spomeničke baštine u Domovinskom ratu

Mentor: dr. sc. Mirko Bilandžić, red. prof.

Student: Franjo Pešut

Zagreb, rujan 2019.

Sadržaj

1. Uvod.....	4
2. Nacionalni identitet.....	6
2.1 Socijalni identitet.....	6
2.2 Socijalni identitet i nacionalizam	10
2.3 Prema pojmu nacionalnog identiteta.....	13
3. Kultura i nacionalna sigurnost	17
3.1 Identitet, kultura i socijalna sigurnost	17
3.2 Kulturni genocid.....	20
3.3 Oružani sukob i uništavanje kulturne baštine	22
3.4 Tipologija vrsta i motiva napada na kulturnu baštinu	25
4. Međunarodnopravni okviri zaštite kulturne baštine	28
5. Studija slučaja: razaranje spomeničke baštine u Republici Hrvatskoj tijekom Domovinskog rata.....	33
5.1 Metodologija	34
5.2 Ratne štete do kolovoza 1995.....	35
5.2.1 Razmjeri razaranja.....	35
5.2.2 Teritorij.....	38
5.2.3 Sociopolitički kontekst	40
5.3 Ratne štete na područjima oslobođenim u akcijama „Bljesak“ i „Oluja“	42
5.3.1 Razmjeri razaranja.....	42
5.3.2 Teritorij.....	43
5.3.3 Sociopolitički kontekst	44
5.4 Ratne štete na području Podunavlja	45
5.4.1 Razmjeri razaranja.....	45
5.4.2 Teritorij.....	46
5.4.3 Sociopolitički kontekst	47
5.5 Razaranja muzeja i galerija	47
5.6 Diskusija.....	49
6. Zaključak.....	53

7. Literatura.....	55
8. Sažetak	59
9. Summary	60

1. Uvod

Iako se kulturni genocid čini samorazumljivim oblikom ugroze nacionalnog identiteta, riječ je o fenomenu o kojem još uvijek nema dovoljno znanstvenih radova. Na primjeru stradanja Republike Hrvatske u Domovinskom ratu, cilj je ovog rada istražiti na koji način sustavno uništavanje kulturne baštine može biti oblik ugroze nacionalnog identiteta. Važnost kulture i kulturne baštine očituje se u činjenici što one predstavljaju jedan od temelja nacionalnog identiteta u kojem se preklapaju nacionalne vrijednosti i tradicije pojedinog naroda i zemlje (Bilandžić, 2018: 239). Kulturna baština, bila ona materijalna ili nematerijalna, u stanovitoj mjeri utjelovljuje svjedočanstvo čovjekovog života u određenom prostoru i vremenskom razdoblju te na taj način čuva i prenosi sjećanje mudrosti životnog iskustva na buduće generacije. Baština u tom smislu nije samo predmet estetskog doživljaja, već je ujedno i dogradnja čovjekovog pamćenja, odnosno instrument kolektivnog pamćenja zajednice.

Tijekom oružanog sukoba, kulturna baština je izložena velikoj ugrozi. To podrazumijeva njezino namjerno ili nenamjerno uništavanje, pljačkanje, pa čak i zapostavljanje. Fenomen sustavnog uništavanja kulturne baštine podudara se s pojavom novog tipa ratovanja koji se javlja u vremenu sve rjeđih međudržavnih oružanih sukoba (van der Auwera, 2012: 50). U unutardržavnim sukobima, u kojima ključni problem čine različite identitetske politike, osjećaj pripadnosti jednoj skupini donosi percepciju udaljenosti i neslaganja s drugim skupinama (Sen, 2007: 21). Kulturna baština se u takvom kontekstu pokazuje resursom od velikog značaja s obzirom na to da reflektira i utjelovljuje identitete sukobljenih identitetskih grupa. Njezino uništavanje stoga predstavlja učinkovitu metodu primjene psihološkog ratovanja čiji je cilj umanjiti protivnikovu sposobnost i kapacitete da se odupre agresiji. Uništiti nečiju kulturnu baštinu, drugim riječima, znači izmijeniti, osakatiti, te u konačnici istrijebiti identitet pojedine društvene skupine kojoj ona pripada. Destrukcija kulturne baštine se, u tom smislu, nedvojbeno može smatrati izravnim oblikom ugroze nacionalnog identiteta.

Jedan od svježijih primjera sustavnog uništavanja kulturne baštine s ciljem istrijebljivanja nečijeg nacionalnog identiteta čine oružani sukobi na području bivše Jugoslavije tijekom 1990-ih. Konkretno primjere takvog razaranja na području Republike Hrvatske predstavljaju bombardiranje povijesne jezgre grada Dubrovnika koja se nalazi pod zaštitom UNESCO-a, potom uništenje Eltzovog dvorca u Vukovaru te oskrvnjivanje mnogobrojnih spomenika, crkava

i drugih sakralnih objekata diljem Hrvatske (Ukrainčik, 2001). Ratnih razaranja također nisu bili pošteđeni ni muzeji i galerije, pri čemu je uništeno, oštećeno ili opljačkano 8225 muzejskih predmeta (Muzejski dokumentacijski centar, 2018). Usprkos činjenici što su mnogobrojni objekti i lokaliteti na području Republike Hrvatske bili uvršteni u Listu svjetske baštine te ih se prema pravilima Haške konvencije iz 1954. g. nije smjelo uništavati, oni su od strane srpskih i crnogorskih vojnih postrojbi i dalje bili sustavno destruirani. Takav čin agresije, prema nekim autorima, nesumnjivo predstavlja dokaz postojanja namjere da se tragovi egzistencije hrvatskog etnosa u potpunosti izbrišu (Žile, 1993). Naposljetku valja spomenuti i to da je tijekom 1990-ih u Hrvatskoj također stradalo preko 2.900 spomen-obilježja posvećenih narodnooslobodilačkoj borbi, odnosno antifašističkom pokretu (*Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj*, 2001). Ti spomenici, međutim, nisu predmet analize ovog rada s obzirom na to da oni predstavljaju simbole jednog nadnacionalnog kolektivnog identiteta koji je u svojoj srži bio utemeljen na borbi protiv fašističke ideologije, dok su hrvatski kulturni simboli, o kojima će u ovome radu biti riječi, vezani isključivo za hrvatski etnos te utjelovljuju specifična obilježja, vjerovanja i tradicije svojstvene hrvatskome narodu.

Gore navedeni primjeri idu u prilog tezi kako je kulturna baština itekako važna za nacionalni identitet pojedine nacije, te kako njezina destrukcija predstavlja ugrozu nacionalnog identiteta. Ovaj diplomski rad stoga najprije započinje s definiranjem i konceptualizacijom pojma nacionalnog identiteta kao predmeta sigurnosne ugroze. Drugi segment rada bavi se konceptualizacijom kulture i kulturnog genocida unutar okvira postojećih teorija o socijalnoj sigurnosti. Oslanjajući se na Lemkinovu definiciju kulturnog genocida kao namjernog uništavanja kulturne baštine s ciljem iskorjenjivanja identiteta određene društvene grupe (Bloxham i Moses, 2010; Novic, 2016), u radu će biti prezentirane suvremene teorije koje se bave ikonoklazmom kao oblikom sustavnog uništavanja nečijeg identiteta. Treći dio rada bavi se međunarodnopravnim okvirima zaštite kulturne baštine, nakon čega slijedi studija slučaja o razaranja spomeničke baštine na teritoriju Republike Hrvatske tijekom Domovinskog rata 1990-ih. Na primjeru navedene studije slučaja svrha je ovog rada pokazati kako namjerno i sustavno uništavanje kulturne baštine može biti izravni oblik ugroze nacionalnog identiteta. Na kraju rada će uslijediti diskusija o rezultatima studije slučaja te će biti pružen konačni zaključak.

2. Nacionalni identitet

Kao što je već ranije bilo spomenuto u uvodu, propitkivanje veze između kulturnog genocida i nacionalnog identiteta nužno je prvo započeti s definiranjem i konceptualizacijom potonjih dvaju pojmova. Budući da je nacionalni identitet implicitno objekt, odnosno predmet kulturnog genocida, teorijski dio ovoga rada najbolje je započeti s definiranjem prvog od dvaju navedenih pojmova. Iako se općeprihvaćenom definicijom pojma nacionalnog identiteta smatra da je to osjećaj pripadnosti pojedinca nekoj državi ili naciji (Citrin, Wong i Duff, 2001), riječ je o kompleksnom konceptu kojemu treba pristupiti s mnogo pažnje i opreza. Nacionalni identitet je prije svega kolektivan fenomen koji svoju supstancijalnost ostvaruje kroz procese socijalizacije te prenošenja vjerovanja, vrijednosti i očekivanja unutar neke društvene zajednice. U tom smislu, definiranje pojma nacionalnog identiteta nužno je prvo započeti s definiranjem pojma socijalnog identiteta s obzirom na to da on tvori njegovu izvornu inačicu.

2.1 Socijalni identitet

Identitet je jedan od središnjih koncepata u društvenim znanostima, kako u sociologiji, tako i u psihologiji (Deschamps i Devos, 1998). Korijene pojma „identitet“ moguće je naći već u srednjovjekovnom latinskom u riječi *identicus*, koja znači „istovjetan“ (Južnič, 1993, prema Skoko, 2009). Zahvaljujući iznimnoj složenosti njegove primjene, problem definiranja identiteta se od početka ticao sukoba između shvaćanja identiteta kao osobnog ili psihološkog fenomena i identiteta kao kolektivnog, odnosno socijalnog fenomena. Distinkciju između tih dvaju poimanja identiteta već je vrlo rano razradio američki socijalni filozof George Herbert Mead. Prema Meadu, da bi pojedinac stekao identitet, on prvo mora razviti reflektivnost kako bi postao svjestan samog sebe i svojih akcija (Ritzer, 1997: 187). Ključni aspekti koji kasnije tvore njegov identitet očituju se u komponentama *ja* i *mene* koje tvore njegovu ličnost. *Mene* za Meada tvori sociološku komponentu ličnosti aktera koje je on „svjestan i koja predstavlja internalizaciju organiziranih stavova drugih, odnosno generaliziranog drugog“ (ibid.: 188). *Ja*, s druge strane, čini osobnu komponentu koje je akter nesvjestan. Ovakvo shvaćanje sebstva utrlo je put kasnijim istraživanjima koja su s vremenom uzrokovala konceptualnu podjelu identiteta na onaj osobni i onaj društveni. Svi socijalni znanstvenici se, međutim, slažu kako je identitet svakog pojedinca

istovremeno i osoban i društven te da kao takav tvori jednu jedinstvenu cjelinu unutar njegove osobnosti (Deschamps i Devos, 1998: 2).

Imajući potonje na umu, sa sigurnošću se može reći kako u društvenim znanostima danas postoje dvije koncepcije identiteta (Stryker i Burke, 2000). Prema prvoj, identitet se može shvatiti kao ukupnost svih značenja, vrijednosti, ideja i emocija koje pojedinac pridaje svojim različitim društvenim ulogama. Druga pak identitet vidi kao poistovjećivanje pojedinca s nekim kolektivitetom ili društvenom kategorijom koju karakterizira specifična kultura ponašanja. Podjela na *osobni identitet* i *socijalni identitet* koju ova dva gledišta uspostavljaju može se dopuniti i trećom koncepcijom prema kojoj je identitet kultura određenog naroda, no takva je koncepcija na stanovit način već implicitno sadržana u ideji socijalnog identiteta (ibid.: 284). Iz potonjeg je stoga evidentno kako se u proučavanju kulture i identiteta pojedinog naroda ili nacije najprikladnijom pokazuje koncepcija socijalnog identiteta koju je među prvima postulirao poljski socijalni psiholog Henri Tajfel. Iako izvorno stvorena za potrebe socijalne psihologije, Tajfelova teorija socijalnog identiteta se pokazuje vrlo korisnom i za sociologiju s obzirom na to da se u velikoj mjeri oslanja na različite sociološke konstrukte koji se tiču grupnih vrijednosti, stavova i odnosa (Hogg i Ridgeway, 2003). Prema Tajfelu, socijalni identitet se može definirati kao samopoimanje pojedinca o pripadnosti određenoj društvenoj grupi, temeljeno na vrijednostima i emocijama koji izviru iz pripadnosti toj grupi (Deschamps i Devos, 1998: 5). Socijalni identitet, drugim riječima, proizlazi iz osjećaja sličnosti pojedinca s drugima unutar određene grupe, ali i iz razlikovanja spram pojedinaca koji su pripadnici drugih grupa. U tom smislu moguće je razlikovati više vrsta socijalnih identiteta temeljenih na različitim društvenim kategorijama poput nacionalnosti, religije, roda, profesije, etničnosti, političke orijentacije i sl. Samuel Huntington (nav. Skoko, 2009) tako, primjerice, razlikuje *prispisive*, *kulturne*, *teritorijalne*, *političke*, *ekonomske* i *društvene* identitete, pri čemu ističe kako zapravo postoji neograničen broj izvora identiteta. Suštinu razlikovanja mnogobrojnih vrsta identiteta možda ponajbolje tumači John C. Turner, koji ističe kako se socijalni identiteti uvelike tiču međugrupnog ponašanja u obliku podjela na „mi“ i „oni“ (Deschamps i Devos, 1998: 5).

Socijalna kategorizacija i socijalna komparacija čine dva temeljna procesa formiranja socijalnog identiteta (Hogg i Abrams, 1988, prema Stets i Burke, 2000). Kako ističe Tobias Theiler (2003), društvena zbilja je suviše kompleksna i kaotična da bi ju ljudski kognitivni aparat mogao procesuirati. Kako bi prevladali taj problem, ljudi streme pojednostavljanju i

sistematizaciji društvene i prirodne okoline u različite kategorije. Jedan od tih načina je proces socijalne kategorizacije čiji je cilj naglasiti i učvrstiti sličnosti koje pojedinac percipira između „sebe“ i „drugih“ unutar grupe kojoj pripada te također istaknuti različitosti između „sebe“ i članova drugih društvenih grupa. To naglašavanje, ili akcentuacija, obuhvaća sve vidove grupnog života poput stavova, vjerovanja, vrijednosti, afektivnih reakcija, bihevioralnih normi, zajedničkog diskursa i ostalih svojstava grupe relevantnih za uspostavljanje međugrupnih razlika (Stets i Burke, 2000: 225). Kroz identifikaciju društvenih kategorija, pojedinac na taj način ujedno i internalizira grupne kategorije, pomoću čega se grupa „instalira“ u njegov um i postaje dio njegove predodžbe o samome sebi (Theiler, 2003: 260). Svrstavanjem sebe u pojedinu društvenu kategoriju pojedinac počinje gledati na druge članove kategorije kao sebi slične, što naposljetku vodi stvaranju grupne solidarnosti. Budući da pojedinci streme ostvarivanju pozitivne slike o sebi, ta se potreba ujedno javlja i u obliku htjenja da se pripadništvo vlastitoj grupi učini poželjnim. To pak vodi drugom procesu izgradnje socijalnog identiteta koji se zove socijalna komparacija. Proces socijalne komparacije, kao dopuna socijalnoj kategorizaciji, omogućuje pojedincima da učvrste sličnosti sa sebi sličnim individuama te da uspostave jasne razlike spram pripadnika drugih društvenih grupa. Pozitivna slika o grupi kojoj pojedinac pripada uzrokuje pozitivan stav prema vlastitome sebstvu. Kao i predodžbe o vlastitom identitetu, grupne predodžbe su uvijek relacijske – one se stvaraju i održavaju putem usporedbi s drugim grupama (ibid.: 261). Krajnji ishod socijalne komparacije je pozitivno vrednovanje i afirmacija pripadnika vlastite grupe te negativna evaluacija pripadnika drugih društvenih grupa (Stets i Burke, 2000).

Budući da posjedovanje socijalnog identiteta podrazumijeva pripadnost određenoj društvenoj grupi, dijeljenje zajedničkih uvjerenja i mišljenja ima ključnu ulogu u stvaranju osjećaja sličnosti pojedinca s drugim članovima grupe. Vjerovanja, norme i grupni ciljevi predstavljaju temeljne gradivne elemente socijalnog identiteta (Bar-Tal, 1998). Svi ti elementi se, međutim, mogu podvesti pod jedan sveobuhvatan pojam – ideologiju. Ideologija kao zajednički sustav vrijednosti i ideja usmjerava akcije pojedinaca unutar grupe, pruža specifičan pogled na svijet te oblikuje životnu svakodnevicu članova grupe. Ona također tumači i opravdava kolektivne ciljeve grupe te služi kao baza za izgradnju socijalnog identiteta s obzirom na to da učestvuje u formiranju grupne solidarnosti i kohezije (Lane, 1962, prema Bar-Tal, 1998). Sadržaj grupne ideologije može biti politički, društveni ili religiozni, no kakvog god tipa bio, on je uvijek

u službi kreiranja idealne slike društva kakvu određena grupa želi stvoriti, kao i načina i uvjeta koji su nužni kako bi se ono ostvarilo (Bar-Tal, 1998: 100). Ključnu ulogu u oblikovanju socijalnog identiteta ima i kultura koja predstavlja reifikaciju grupne ideologije, bilo u materijalnom ili nematerijalnom smislu (Eriksen, 2001). Mitovi o zajedničkom porijeklu, jezik, običaji, umjetnički predmeti i građevine na stanovit način utjelovljuju i utvrđuju socijalni identitet pojedine grupe. Uspostavljajući razlike spram identiteta drugih grupa, kultura također stvara umjetne granice između grupa što posljedično može dovesti do grupne isključivosti i sukoba.

Negativni ishodi koje kultura stvara u međugrupnim odnosima posljedica su procesa socijalne kategorizacije o kojemu je ranije bilo riječi. Naime, iako socijalna kategorizacija smanjuje kognitivni napor u pojedinaca jer veći naglasak stavlja na svrstavanje ljudi, objekata i događaja u različite kategorije, ona također proizvodi i stereotipe koji se temelje na zanemarivanju međugrupnih razlika (Deschamps i Devos, 1998: 4). Budući da pojedinci putem stereotipa nastoje ostvariti pozitivnu samoprocjenu vlastitog identiteta, antagonizam koji stereotipi stvaraju posljedično vodi socijalnoj kompeticiji između dviju ili više grupa. Generalizacije o pripadnicima drugih grupa uzrokuju „efekt homogenosti vanjske grupe“ koji stvara percepciju da su članovi vanjske grupe homogeniji od članova grupe kojoj neki pojedinac pripada (ibid.: 8). To pak uzrokuje etiketiranje svih članova druge grupe kao „zlih“ ili „nepoželjnih“ što stvara napetosti u međugrupnim odnosima. Prema teoriji socijalnog identiteta, grupe pozitivnu sliku o sebi ne moraju ostvarivati samo diskriminatornim ponašanjem prema drugim grupama, već i stvarnim pokazivanjem agresivnosti prema njima (Theiler, 2003). Demonstriranje superiornosti nad drugim grupama putem konflikta je vrlo efikasan način jačanja samopoštovanja određene grupe. Međugrupni sukobi, u tom smislu, uvijek predstavljaju nešto više od borbe za teritorij ili resurse s obzirom na to da krajnji cilj pobjeđivanja može biti isključivo ponižavanje protivnika. U stvarnim životnim situacijama to se može manifestirati u obliku sustavnog razaranja nečije kulturne baštine ili, primjerice, u obliku utrke u nuklearnom naoružanju.

Imajući potonje na umu, zaključno se može reći kako uspoređivanje značajki među grupama i generaliziranje o karakteristikama članova drugih grupa nedvojbeno vode pojavi fenomena socijalne kompeticije koja nerijetko stvara osjećaje neprijateljstva među grupama te može uzrokovati i sukobe. U suvremenom međunarodnom kontekstu najčešći uzrok

međugrupnih sukoba predstavljaju nacionalizmi s obzirom na to da se oni kao sustavi ideja temelje isključivo na grupnoj ekskluzivnosti. O tome na koji način nacionalizmi oblikuju socijalne identitete biti će riječi u slijedećoj cjelini ovog rada.

2.2 Socijalni identitet i nacionalizam

Ukoliko se uzme u obzir sve dosad rečeno, može se zaključiti kako socijalni identitet tvori temelj onoga što se zove nacionalni identitet. Specifičnost nacionalnog identiteta očituje se u činjenici što on predstavlja kombinaciju različitih socijalnih identiteta poput rasnog, etničkog, prostornog, religioznog ili rodnog identiteta (Citrin, Wong i Duff, 2001). Budući da nacionalizam kao društveni fenomen prethodi nastanku nacionalnog identiteta, prije samog definiranja nacionalnog identiteta nužno je prvo ispitati odnos između nacionalizma i socijalnog identiteta.

Usprkos mnogobrojnim definicijama nacionalizma, prema Johnu Breuillyju (1996: 146, prema Katunarić, 2003: 139), ni danas „ne postoji eksplanatorna teorija o nacionalizmu“. Sva određenja pojma nacionalizma su stoga neminovno dvosmislena, međutim, za potrebe ovog rada sasvim se zadovoljavajućom pokazuje definicija Vjerana Katunarića (2003: 135) koji nacionalizam određuje kao „oblik političkog pokreta i kolektivnog identiteta koji nastaj[e] raspadom starih i uspostavljanjem novih nadnacionalnih sustava i s njima stupa u izvjesnu simbiozu“. Uz nacionalizam, jednako teško odredivim pojmom se pokazuje i pojam nacije. Ukoliko se u obzir uzme definicija britanskog sociologa Anthonyja D. Smitha, onda se nacija u općem smislu može shvatiti kao „imenovana ljudska populacija koja posjeduje zajednički povijesni teritorij, zajedničke mitove i povijesna sjećanja, masovnu javnu kulturu, zajedničku ekonomiju i zajednička zakonska prava i dužnosti za sve pripadnike“ (Smith, 1998: 68, prema Katunarić, 2003: 174). Imajući u vidu potonje dvije definicije, bez dvojbe se može zaključiti kako nacija označava stabilnu zajednicu ljudi sa zajedničkom državom te kako nacionalizam predstavlja njezin ideološki ili politički izraz.

Prema Smithu (2003), mnogobrojne teorije o naciji i nacionalizmu se ugrubo mogu podijeliti u dvije velike paradigme: perenijalizam i modernizam. Perenijalističko shvaćanje nacije počiva na činjenici da je nacija politizirana etnokulturna zajednica koja je po svojoj prirodi trajna i iskonska, odnosno ima stoljetnu, ako ne i tisućljetnu povijest. Pored toga, nacija je

„ukorijenjena“ u prostor i vrijeme, ona odražava potrebe i težnje svoga naroda, po svojoj strukturi je homogena te posjeduje autentičnu kulturu (ibid.: 22-23). Modernizam, s druge strane, polazi od pretpostavke da je nacija teritorijalna politička zajednica koja je proizvod modernih i novih uvjeta te koju njezini pripadnici namjerno i svjesno „grade“ (ibid.). Uz to, nacija je podijeljena na određeni broj regionalnih, klasnih, rodnih ili vjerskih skupina, od kojih svaka ima svoje interese. Naposljetku, nacija je utemeljena na komunikaciji te predstavlja proizvod društvenih elita. Srž modernističke paradigme ponajbolje se očituje u tezi Benedicta Andersona koji, kritizirajući misao Ernesta Gellnera da je nacija „izmišljena“, ističe kako je nacija „zamišljena“ ili „imaginarna“ zajednica čiji je učinak stvaran, „budući da povezuje ljude, njihova uvjerenja i djelovanje“ (Katunarić, 2003: 220). U odnosu na modernizam, osnovi problem perenijalističke paradigme očituje se u činjenici što ona nacije tretira kao prirodne danosti, a etničke podjele kao trajne i nepromjenjive obrasce međuetničkih, odnosno međunacionalnih odnosa. Nepotpunost perenijalističke paradigme navodi na zaključak o postojanju fundamentalnih problema u teorijama koje slijede iz nje, zbog čega će se ovaj rad stoga uvelike temeljiti na modernističko-konstruktivističkoj koncepciji nacije prema kojoj je ona društvena konstrukcija, a ne povijesno ukorijenjen entitet.

Imajući na umu definicije nacije i nacionalizma, nužno je reći nekoliko stvari o njihovom odnosu prema socijalnom identitetu. Naime, kako ističe indijski nobelovac Amartya Sen (2007: 12), ljudi tijekom svojeg svakodnevnog života smatraju da pripadaju različitim skupinama, međutim, oni zapravo pripadaju svima njima zajedno. Identiteti koje pojedinci sebi pripisuju na osnovi članstva pojedinih grupa su zapravo mnogostruki, a ne isključivi. Ljudi, drugim riječima, posjeduju različite identitete koji se međusobno preklapaju te ih je nemoguće svrstati u jednu socijalnu kategoriju. To na stanovit način stvara probleme za nacionalizam čiji je krajnji cilj izgradnja jedinstvene nacije. Kako ističe Ernest Gellner, jedini način kako bi se ujedinilo sve pripadnike države u jednu konsolidiranu zajednicu jest stvaranje homogene kulture koja osigurava kontekstualno neovisnu komunikaciju (Smith, 2003: 31). Na istom tragu i Anthony Giddens gradi svoju teoriju nacionalizma kojeg definira kao „vezanost pojedinaca za neki skup simbola i uvjerenja koji naglašava zajedništvo među pripadnicima političkog poretka“ (Giddens, 1985: 116, prema Smith, 2003: 74). Iako Giddens naciju vidi isključivo kao modernu tvorevinu utemeljenu na jedinstvenoj upravi, vojsci i teritorijalnim obilježjima, on također ističe kako „nacionalni simboli, kao što je zajednički jezik, mogu pružati osjećaj zajednice i stoga stanovitu

mjeru ontološke sigurnosti tamo gdje je moderna država poremetila tradicionalne moralne nazore“ (Smith, 2003: 74). O socijalnoj ulozi nacionalizma govori i Elie Kedourie koji ističe kako je nacionalizam ključan čimbenik izgradnje nacionalne solidarnosti i identiteta, koji putem asimilacije tradicionalne religije nastoji „obnoviti“ tradicionalni moral (ibid.: 104). U durkheimovskom smislu, nacionalizam se stoga može shvatiti kao oblik refleksivnog kolektivnog samopoštovanja ili „političke religije“, koji kao svjetovna ideologija funkcionira kao vrsta „građanske religije“ (ibid.: 100). Iz potonjeg je evidentno kako nacionalizam za cilj ima ujediniti mnoštvo različitih socijalnih identiteta i pretvoriti ih u ono što se zove nacionalni identitet. Kao preduvjet izgradnje nacionalnog identiteta, ključan cilj nacionalizma je stvoriti kulturni identitet kao „osjećaj posebnoga kulturnog naslijeđa i 'osobnosti' za danu imenovanu populaciju“ (ibid.: 92). Važnost kulture kao skupa vjerovanja, predodžbi i praksi očituje se u činjenici što njezini „simboli za pojedine skupine ljudi predstavljaju zajednička iskustva i vrijednosti, a mitovi [...] objašnjavaju značenja tih iskustava i služe kao primjer tih vrijednosti“ (ibid.: 190). Jezik, običaji, umjetnost, moral i zakoni kao komponente kulture ne funkcioniraju samo kao skup društvenih obilježja zatvoren granicom, već i kao međugeneracijska riznica i baština, tj. kao skup tradicija, čiji je cilj ljude ujediniti zajedničkim iskustvima i sjećanjima. U tom smislu, krajnji cilj nacionalizma je putem kulture izgraditi građansku solidarnost te ujediniti različite socijalne identitete u jedan jedinstveni nacionalni identitet.

Nastojeći pružiti sintezu teorije socijalnog identiteta i konstruktivističkog nauka Kopenhaške škole, Thobias Theiler (2003) pruža sveobuhvatan i sažet pogled na pitanje odnosa socijalnog identiteta i nacionalizma. Kao što je već ranije bilo spomena, grupe predstavljaju internalizirane kategorije iz kojih izvire osjećaj zajedništva i njemu odgovarajuće identifikacije, sklonosti i ponašanja. Te grupne predodžbe tvore „psihološke činjenice“ koje oblikuju vjerovanja i akcije pojedinaca. Iako se grupe isprva javljaju kao mentalne reprezentacije, one s vremenom postaju stvarni entiteti s obzirom na to da ih pojedinci putem svojih ponašanja počinju reproducirati. Nacije, etničke skupine i druge zajednice na taj način svoju egzistenciju započinju kao mentalne apstrakcije čiju srž čini osjećaj zajedništva (ibid.: 263). Kako bi se pretvorile u stvarne entitete, one se moraju materijalizirati u svakodnevnom društvenom životu. Grupe svoju stvarnu egzistenciju ostvaruju putem različitih društvenih praksi i artefakata, kao što su mnogobrojni svjetonazori, maniri, vrste diskursa, modaliteti odnošenja pojedinaca jednih prema drugima, načini proizvodnje društvenih tvorevina, oblici pokazivanja emocija, materijalni

predmeti, umjetničke tvorevine, simboli – ukratko, kultura. Manifestirajući se u društvenom i materijalnom prostoru, kultura je ta koja u konačnici daje supstanciju naciji, odnosno nekoj društvenoj grupi. Reprodukcija identiteta grupe stoga se uvelike tiče „dijalektike pounutrenja izvanjskosti i izvanjštenja internalnosti“ (Bourdieu, 1995: 72, prema Theiler, 2003: 263). Da bi reproducirali grupu, njezini članovi neprekidno realiziraju činove izvanjštenja njihovih unutarnjih predodžbi o grupi tako što misle, djeluju, osjećaju i govore u skladu s normama grupe kojoj pripadaju. Kako pojedinci eksternaliziraju svoje predodžbe o grupi te svjedoče takvim akcijama drugih pojedinaca, zajednica ili grupa kojoj pripadaju postaje intersubjektivno stvarna. Ona se na taj način počinje manifestirati kao opažljiv i promjenjiv izvanjski objekt koji zauzima stvarno mjesto u društvenom svijetu (Theiler, 2003: 264). Ključan čimbenik njezine realizacije je stoga socijalni identitet, odnosno u kontekstu nacije – nacionalni identitet.

2.3 Prema pojmu nacionalnog identiteta

Od svih vrsta socijalnog identiteta, nacionalni identitet je zasigurno jedan od onih koji je imao najveći utjecaj na povijesna zbivanja, kako u pozitivnom, tako i u negativnom smislu (Salazar, 1998). Pravi primjeri toga su romantičarski nacionalni pokreti iz 19. stoljeća, kao i pokreti nacionalnog oslobođenja tijekom prve polovice 20. stoljeća. U suvremenom kontekstu, glavni propagator nacionalnog identiteta postala je država, s ciljem izmirivanja sukobljenih interesa različitih identitetskih grupa i stvaranja osjećaja nacionalnog jedinstva. Pokazivanje odanosti naciji na taj je način u modernim društvima postalo glavni oblik jačanja društvene solidarnosti (Greenfield i Chirot, 1994, prema Citrin, Wong i Duff, 2001). Iako se pokazivanje privrženosti naciji bez sumnje može smatrati relativno novijim fenomenom, primjere iskazivanja ljubavi prema vlastitom plemenu, gradu ili narodu moguće je naći veći u antičkoj Grčkoj, kao i u prašumama Amazone (Salazar, 1998: 116). Jedan od problema u analizi nacionalnog identiteta je i pitanje objekta na kojeg se on referira. Naime, pojedine se društvene grupe mogu identificirati s određenom regijom, narodom ili nad-nacionalnom asocijacijom, a ne samo s nacionalnom državom. Kada su u pitanju moderna društva, temeljni objekt njihovih kolektivnih identiteta predstavlja ono što Anthony Giddens naziva „nacijom-državom“ (*nation-state*) (nav. Shaw, 2000). Prema Giddensu, nacije-države u odnosu na tradicionalne države uspostavljaju nov oblik društvene integracije koji se temelji na jasno definiranim granicama djelovanja društvene

kontrole. Giddens identificira četiri institucionalna klastera na kojima počiva moderna nacija-država: povećan nadzor, kapitalističko poduzetništvo, industrijska proizvodnja i jedinstvena kontrola nad uporabom sile (ibid.). Povećan nadzor koji nacije-države provode nad svojim građanima prema Giddensu uzrokuje pacifikaciju društvenih odnosa, što u konačnici rezultira većim stupnjem kolektivne solidarnosti, ali i gomilanjem nasilne moći koja se prelijeva na druge nacije-države unutar sistema nacija-država. Kolektivno nasilje koje nacije-države projiciraju prema van naposljetku stvara potrebu za stvaranjem organizirane vojske, kao i za izgradnjom nacionalnog identiteta čija je svrha pripomagati procesu mobilizacije svekolikog stanovništva. Iako je Giddensov pojam nacije-države analitički vrlo zanimljiv koncept, on u svojoj suštini nije dovoljno teorijski koherentan. U tom kontekstu valja spomenuti Davida Campbella koji, pozivajući se na Charlesa Tillyja, upozorava kako je mnoge koordinirane i teritorijalne političke entitete bolje zvati „nacionalnim državama“ (*national state*), a ne nacijama-državama (Campbell, 1998: 353). Campbell u argumentiranju te teze počinje s raspravom kako identitet čini neizbježnu dimenziju svakog oblika postojanja. Pronalazeći inspiraciju u filozofskim radovima Jacquesa Derridaa, Campbell ističe kako se identitet konstituira kroz uspostavljanje razlika, tj. kako je on nužan nusprodukt bilo kakvog tipa razlikovanja. Uspostavljanjem razlika i perpetuiranjem diskursa koji se referira na određeni identitet, taj identitet počinje ostvarivati egzistenciju koja nema nikakvu supstanciju izuzev akata koji kreiraju zbilju identiteta o kojemu je riječ (ibid.: 352). Identitet se, drugim riječima, može shvatiti kao performativ, odnosno kao jezični iskaz koji može uspjeti ili podbaciti, odnosno kojim se može djelovati. Campbell na tragu toga izvodi tezu kako država, a zajedno s njom i nacionalni identitet, nisu ništa drugo doli performativni iskazi koji se konstituira i perpetuiraju kroz javni diskurs velikog broja ljudi. Budući da je država konstrukt te njezini građani posjeduju mnoštvo identiteta koji se temelje na religiji, etnicitetu, jeziku, ulogama ili simbolima, rijetko koja država se može zvati nacijom-državom jer bi u tom slučaju ostvarila apsolutnu homogenost svih identiteta svojih građana. Moderne sile poput Velike Britanije, Francuske ili SAD-a prema Campbellu se ne mogu nazivati nacijama-državama, nego nacionalnim državama, budući da po sebi predstavljaju paradoksalne entitete koji se temelje na velikom broju međusobno suprotstavljenih identiteta. Ono što to u konačnici znači jest to da su države kao performativi uvijek u procesu nastajanja ili postajanja (ibid. 353). Nacionalni je identitet u tom smislu nestabilan, no stalno promjenjiv fenomen koji za cilj ima ujediniti mnoštvo različitih socijalnih identiteta u jednu „zamišljenu političku zajednicu“

(ibid.). K tome valja nadodati kako nacionalni identitet na svojevrsan način parazitira od ugroza koje su mu upućene. Što je percepcija o opasnosti usmjerenoj prema nekom nacionalnom identitetu veća, što je razlika između njega i ugroze, tj. nekog drugog kolektivnog identiteta jasnija, to je i njegovo postojanje mnogo stvarnije i „opipljivije“.

Iako se iz prethodnoga može činiti kako je nacionalno jedinstvo nemoguće ostvariti s obzirom na to da se nacionalne države temelje na velikom broju međusobno proturječnih identiteta, prema socijalnom psihologu Joséu Miguelu Salazaru (1998: 116), osjećaj nacionalnog jedinstva ne proizlazi toliko iz identitetske homogenosti, koliko iz četiriju drugih čimbenika kao što su teritorijalnost, zajednička kultura, povijesno sjećanje autohtone zajednice te postojanje nacionalne države. Iako je element teritorijalnosti mnogo važniji u regionalnoj varijanti osjećaja nacionalne odanosti, on predstavlja nužan uvjet formiranja nacionalnog identiteta s obzirom na to da definira geografske granice prostora kojeg određena identitetska grupa naseljava. Drugi ključan element čini kultura koja, kroz jezik, običaje, zajedničke vrijednosti i materijalnu baštinu, osigurava reprodukciju nacionalnog identiteta. Treći element tvore povijesna sjećanja u obliku legendi, mitova i narodne književnosti i glazbe, dok četvrti element čini država koja kroz svoje institucije osigurava diseminaciju ideologije čiji je glavni element nacionalni identitet. Važnost nacionalnog identiteta očituje se u činjenici što on u sebi sadrži „normativne vrijednosti o tome kako se članovi različitih etničkih i kulturnih grupa trebaju odnositi jedni prema drugima“ (Citrin, Wong i Duff, 2001: 72). Nacionalni identitet na taj način propisuje upute da li pripadnici određenih manjina moraju usvojiti dominantni jezik, kulturu i obrasce ponašanja kako bi ih njihovi većinski zastupljeni sugrađani afirmirali, ili da li mogu zadržati određeni stupanj autonomije. Socijalnu ulogu koju identitet igra za društvo naglašava i Amartya Sen koji ističe slijedeće: „Svijest o identitetu može značajno pridonijeti snazi i toplini naših odnosa s drugima [...]. Usmjerimo li svoju pažnju na određeni identitet, [...] radit ćemo usluge jedni drugima i napraviti ćemo odmak od vlastitih egocentričnih života“ (Sen, 2007: 22). Na tragu teorije socijalnog kapitala koju je razvio Robert Putnam, Sen također zaključuje kako različiti identiteti koji djeluju u sinergiji u određenoj društvenoj zajednici mogu značajno poboljšati kvalitetu života te zajednice. Osjećaj pripadnosti nekoj zajednici je stoga nužno promatrati kao sredstvo, odnosno kao kapital, dok nacionalni identitet treba shvaćati kao kapital koji je zajednički svim članovima zajednice koja se zove nacija. Ključno svojstvo nacionalnog identiteta u tom smislu je njegova sposobnost da nadjača sve ostale oblike grupne lojalnosti, uključujući i onu etničku. Što

je nacionalni identitet snažniji, to je i stupanj osviještenosti veza među pripadnicima određene nacije veći. Na simboličkoj razini nacija na taj način postaje proširena obitelj čiji članovi zajedno sudjeluju u njezinoj konstrukciji. Iako nacionalni identitet po svojoj funkciji nudi mnogo pogodnosti, njegova najveća cijena jest ta što se pojedinci u određenim slučajevima moraju odreći privrženosti svojoj grupi kako bi uspješno participirali u izgradnji nacije kao nove identitetske grupe (Citrin, Wong i Duff, 2001: 75). Imajući sve potonje na umu, nacionalni identitet ukratko valja shvatiti kao „svijest o ukupnom 'jastvu', [o] pripadnosti nekoj nacionalnoj ili kulturnoj skupini“ (Skoko, 2009: 17).

3. Kultura i nacionalna sigurnost

Prethodno poglavlje ovoga rada ticalo se definiranja pojmova kao što su socijalni i nacionalni identitet, nacionalizam te nacija. U poglavlju koje predstoji biti će govora o odnosu kulture i identiteta te ugrozama koje prijete ovim dvama fenomenima. Iako je područje kulturalnih studija i proučavanja kulture doživjelo značajni znanstveni razvoj tijekom druge polovice 20. stoljeća, ono se i dalje nalazi izvan interesnog područja sigurnosnih studija i provedbenih politika nacionalne sigurnosti. Mnogobrojni primjeri sustavnog uništavanja kulturne baštine u Afganistanu, Iraku i Siriji na početku 21. stoljeća daju nagovijestiti kako kultura u posthladnoratovskom kontekstu predstavlja ključnu metu napada različitih terorističkih i nedržavnih oružanih skupina, kao i tradicionalnih oružanih snaga. Budući da se namjerno uništavanje kulturne baštine na stanovit način može shvatiti kao pokušaj zatiranja ili uništavanja identiteta društvene grupe kojoj ona pripada, pitanje njezinog očuvanja i zaštite pokazuje se kao bitan sigurnosni problem (Sjekavica, 2012). Kako bi se valjano pristupilo proučavanju ovoga fenomena, nužno je prvo ispitati odnos kulture prema nacionalnom identitetu te pokazati na koji način on može biti predmetom sigurnosnih politika. Više o tome biti će riječi u nastavku.

3.1 Identitet, kultura i socijetalna sigurnost

Kao što je već ranije bilo spomenuto, identitet je iznimno važan aspekt ljudskog života s obzirom na to da mnogim pojedincima daje smisao i značenje njihovom životu. Gubitak identiteta za pojedince stoga može imati vrlo značajne posljedice. U tom smislu, identitet se može shvatiti kao jedan od ključnih predmeta, kako osobne, tako i kolektivne sigurnosti. Međutim, krucijalno pitanje koje se postavlja u ovome kontekstu jest što je to sigurnost? Sažimajući definicije Shahina Malika i Paula D. Williamsa, Mirko Bilandžić (2018: 227) ističe kako je sigurnost socijalno konstruiran fenomen koji za različite aktore ima različito značenje, pri čemu se sadržaj toga pojma počesto mijenja u povijesnom i društvenom kontekstu. Budući da je pojam sigurnosti višerazinski, „sigurnost je razumljivija ne kao stabilan analitički koncept, nego kao 'povezan koncept'“ (ibid.: 229). Ona se uvelike odnosi na konstituiranje nečega što treba biti sigurno, poput nacije, države, okoliša ili čovjeka kao bića. Kako dalje ističe Bilandžić, „definiranje referentnih objekata sigurnosti i izvora ugrožavanja jest epistemološka konstrukcija

koja uključuje proces subjektivizacije [...], [kao] i određenje relacije između prijetnje i mete, ugroženoga i onoga tko ugrožava“ (ibid.). Pitanje sigurnosti se stoga uvelike tiče pitanja prezentacije i reprezentacije, odnosno socijalne konstrukcije ugroze i predmeta koji je ugrožen. Iako tradicionalno promatrana u okviru realističke perspektive u studijima međunarodnih odnosa, oko sadržaja pojma sigurnosti sve je manje prijepora zahvaljujući pojavi utjecajne studije *People, States and Fear* (1983.) Barryja Buzana. Prema Buzanu, nacionalna sigurnost se može promatrati na tri razine i pet područja djelatnosti (prema Bilandžić, 2018). Tri razine o kojima Buzan raspravlja jesu individualna, državna (nacionalna) i međunarodna, pri čemu je državna najbitnija, budući da određuje druge dvije razine sigurnosti. Područja koja su bitna za nacionalnu sigurnost uključuju pet sektora: vojno područje, političko, gospodarsko, socijetalno te područje zaštite okoliša. Temeljeći se na kritičkim teorijama, poststrukturalizmu i postmodernizmu, Buzanova je ideja o sektorima sigurnosti značajno doprinijela proučavanju različitih sigurnosnih ugroza.

U sigurnosnom proučavanju nacionalnog identiteta i kulture ključnom se pokazuje koncepcija socijetalne sigurnost s obzirom na to da se ona prema Buzanu (1991a: 122-123, prema Roe, 2010: 192) odnosi na „održivi razvoj tradicionalnih obrazaca jezika, kulture, vjerskih i nacionalnih identiteta te državnih običaja“. Buzan, zajedno s Oleom Wæverom, Mortenom Kelstrupom i Pierrom Lemaitreom u knjizi *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe* (1993.) ističe kako državna sigurnost nije isto što i socijetalna, tj. društvena sigurnost. Naime, državna sigurnost se tiče zaštite državnog suvereniteta, dok se socijetalna sigurnost tiče zaštite društvenog identiteta. Iz potonjeg slijedi kako se društvo izravno tiče identiteta: „ono se tiče same predodžbe zajednica i pojedinaca, koji se identificiraju kao članovi te zajednice; [...] društva su jedinice zasnovane na osjećaju kolektivnog identiteta“ (Roe, 2010: 194). Temeljno organizacijsko načelo u sektoru socijetalne sigurnosti je stoga identitet (Buzan, Wæver i de Wilde, 1998). Socijetalna sigurnost se, u tom smislu, može definirati kao „kulturalni, lingvistički i identitetski opstanak pojedine društvene grupe“, pri čemu društvenu nesigurnost valja shvatiti kao osjećaj postojanja prijetnje identitetu toj grupi, kao i slabu izraženost kolektivnog identiteta koja može uzrokovati podjele unutar nje same (Theiler, 2003: 250).

Wæver temeljnu jedinicu analize u kontekstu socijetalne sigurnosti smatra nacionalnu državu s obzirom na to da ona predstavlja tip modernoga društva kojeg karakterizira „privrženost, teritoriju [...], kontinuitet postojanja kroz vrijeme [...] te osjećaj bivanja dijelom

jednog od entiteta koji čini društveni svijet“ (Wæver, 1993: 19, prema Roe, 2010: 195). Pored brojnih uloga koje nacije imaju, ključnom se ulogom pokazuje ona koja za cilj ima podupirati zajedničke kulturne veze. Nacije, u tom smislu, velikim dijelom odgovaraju na potrebu za postojanjem zajedničkog identiteta. Pripadnost određenoj kulturi govori pojedincima „tko su oni“, što upravo čini proces samoidentifikacije koji je ključan za nacije. Premda se nacionalnost i etnicitet često miješaju, nacija i etnička skupina se mogu razlikovati na slijedeći način: „nacija teži vlastitoj državi dok etnička skupina djeluje unutar postojeće države“ (Roe, 2010: 195). Budući da su nacije često utemeljene na etnicitetu, zajedničko etničko porijeklo nacijama daje određeni oblik legitimiteta pri polaganju prava nad teritorijem i političkom autonomijom. U tom kontekstu Wæver kada govori o društvu u pravilu koristi naziv „etnonacionalne skupine“ (ibid.).

Bez obzira je li to objektivna procjena ili ne, svaka stvar koja dovodi u pitanje „mi“ identitet određenog društva može se smatrati oblikom prijetnje društvenoj sigurnosti (ibid.: 196). Prijetnja nacionalnom identitetu stoga je uvijek pitanje konstrukcije nečega što ugrožava neki „mi“ entitet (Buzan, Wæver i de Wilde, 1998: 120). Središnju varijablu za teoretičare socijalne sigurnosti na taj način predstavlja sekuritizacija. Temeljeći se na teoriji jezika koju je postulirao J. L. Austin, sekuritizacija se može shvatiti kao „govorni čin“ kojeg krasi „specifična retorička struktura“ (ibid.: 26). Ta struktura sastoji se od tri komponente: egzistencijalnih prijetnji usmjerenih prema nekom referentnom objektu, mjeri opreza nužnih za zaštitu toga objekta te legitimaciji sredstava koje se ne smatraju normalnim (npr. demokratskim) procedurama (ibid.). Sekuritizirati stoga znači identificirati prijetnje upućene društvenom i kulturnom opstanku zajednice te definirati strategiju kako dotičnu zajednicu ponovno učiniti sigurnom. U kontekstu socijalne sigurnosti, u kojoj su njezini glavni referenti društvo i društveni identitet, ugroze mogu uključivati: „zabranu upotrebe jezika, imena, načina odijevanja, putem zatvaranja mjesta obrazovanja i bogoslužja pa sve do deportacije ili ubijanja članova zajednice“ (Buzan, 1993: 43, prema Roe, 2010: 196). Prijetnje reprodukciji društva mogu se javiti i u obliku sustavnih primjena represivnih mjera protiv izražavanja identiteta. Zatvaranjem institucija poput škola, novina i muzeja koje za cilj imaju reproducirati kulturu i jezik, društveni se identitet ne može više prenositi s jedne generacije na drugu. Poseban oblik ugroze društvenog, odnosno nacionalnog identiteta čini fenomen „kulturnog čišćenja“ ili „kulturocida“, koji putem namjernog uništavanja kulturne baštine i dobara neke zajednice nastoji uništiti njezin identitet (Roe, 2010).

O tome na koji način kulturno čišćenje može biti prijetnja grupnoj koheziji neke zajednice, biti će riječi u slijedećoj cjelini.

3.2 Kulturni genocid

Iako se smatra jednom od najistaknutijih osobina ljudskog udruživanja u društvo, kultura nije precizno određen pojam (Giddens, 2007, prema Bilandžić, 2018). Prema Francu Crespiju (2006: 9), definicije kulture variraju ovisno o tome stavlja li se naglasak na subjektivnu (interiorizirani normativni kriteriji, vjerovanja, obrasci ponašanja) ili na objektivnu dimenziju kulture (kulturalni oblici u svojstvu kolektivnog sjećanja ili kodificirane tradicije). Crespi također ističe kako se kultura sastoji od dviju dimenzija: kognitivno-deskriptivne i preskriptivne (ibid.). Prva obuhvaća modalitete kulture kao što su društvena vjerovanja i predodžbe, odnosno slike svijeta koje pridonose objašnjavanju individualnih entiteta, društvenih zajednica i prirodnih fenomena. Druga pak predstavlja skup vrijednosti koje pojedincima ukazuju na idealne ciljeve koje trebaju slijediti, te norme koje ih upućuju na koji se način trebaju ponašati u okviru određene zajednice. Budući da kultura u velikoj mjeri određuje kako pripadnici nekog društva misle i osjećaju, kultura se prema Edwardu B. Tyloru naprosto može definirati kao „složen[a] cjelin[a] koja obuhvaća znanja, vjerovanja, umjetnost, moral, pravo, običaje i navade i sve ostale sposobnosti koje je čovjek stekao kao član društva“ (Tylor, 1871, prema Crespi, 2006: 9). Iz potonjeg je evidentno kako kultura u društvu ima funkciju simboličkog posredovanja s obzirom na to da jezik, predodžbe stvarnosti, mitološke priče, religija, umjetnost, filozofija, pravni sustavi i obrasci ponašanja „predstavljaju razne oblike preko kojih se prenose odnosi s našim Sebstvom, drugima i sa stvarima“ (Crespi, 2006: 16). To objašnjava dubinski razlog zbog kojeg kultura, shvaćena kao skup simboličkih formi u određenom društvenom kontekstu, predstavlja garanciju kontinuiteta s prošlošću, baštinu povijesnog sjećanja i stalno mijenjajuću izražajnu stvarnost. Budući da se kultura javlja u različitim formama, naposljetku valja spomenuti i distinkciju između zabilježene i nezabilježene kulture koju predlaže američka sociologinja Diane Crane (nav. Crespi, 2009). Zabilježena kultura obuhvaća sve dokumentirane forme kulture poput tekstova, filmova, umjetničkih djela, građevina i drugih proizvoda ljudske ruke, dok se nezabilježena kultura odnosi na stavove, vjerovanja i vrijednosti, odnosno na ono što Geert Hofstede naziva kulturnim *softwareom* (nav. Bilandžić, 2018).

Kada je u pitanju proučavanje odnosa kulture i nacionalne sigurnosti, taj se odnos prema Mirku Bilandžiću (2018: 231) može promatrati na tri opće razine: utjecaj kulture na određenje nacionalne sigurnosti i proces donošenja odluka u području nacionalne sigurnosti, kultura kao zasebno područje nacionalne sigurnosti te kultura kao meta ugrožavanja. Budući da se ovaj rad bavi pitanjem sustavnog razaranja kulturne baštine kao oblika ugroze nacionalnog identiteta, u daljnjem tekstu koji slijedi biti će govora o trećoj razini promatranja odnosa kulture i nacionalne sigurnosti o kojoj Bilandžić govori.

Kao što je već bilo riječi u prethodnim poglavljima, socijalni identitet u kontekstu procesa socijalne kompeticije ima sposobnost ubiti. Jedan od aspekata toga ponašanja je i destrukcija kulture neprijateljske društvene grupe. Obilje činjenične empirije dokazuje dosege uništenja kulturne baštine (Bilandžić, 2018). Od uništenja budističkih samostana u Tibetu tijekom kineske kulturne revolucije 1950-ih do terora talibanskog režima i miniranja Budinih statua u Bamijanu, suvremena povijest je ispunjena primjerima namjernog uništavanja kulturne baštine (Novic, 2016). Primjere tog fenomena moguće je, međutim, naći i u vrlo dalekoj prošlosti. Kako ističe Robert Bevan (2006: 17), već su u Drevnom Egiptu nasljednici faraona Eknatona namjerno uništavali kulturne artefakte iz njegove ere kako bi zatrli sjećanja na njega i njegovu religiju, dok je Herodot u svojim kronikama više puta imao prilike pisati o uništavanju hramova tijekom grčko-perzijskih ratova. Ikonoklazam kao sustavno uništavanje religijskih objekata bio je poznata praksa u Bizantskom Carstvu, a uništavanja kulturnih predmeta nisu se libili ni Goti koji su u 5. stoljeću osvojili Rim. Svi ovi činovi agresije mogu se podvesti pod pojam genocida kojeg je, u jeku Drugog svjetskog rata, prvi skovao poljski pravnik Rafael Lemkin (Moses, 2010). Raspravljajući o novoj vrsti zločina „koja nema imena“, Lemkin je genocid definirao kao „koordiniran plan različitih akcija usmjerenih prema uništenju esencijalnih temelja života nacionalnih skupina, s ciljem njihovog potpunog istrjebljenja“ (Lemkin, 2008: 79, prema Novic, 2016: 18). Prema Lemkinu, genocid se kao društveni proces sastoji od dvije faze: uništenja nacionalnih obrazaca potlačene grupe i nametanja nacionalnih obrazaca ugnjetavača. Analizirajući metode pomoću kojih su Nacisti proveli genocid nad poljskim narodom, Lemkin je u svojoj studiji *Axis Rule in Occupied Europe* (1944.) popisao osam tehnika pomoću kojih je moguće provesti genocid. Opisujući ukratko svaku, on ih redom identificira kao političke, društvene, kulturalne, ekonomske, biološke, fizičke, religiozne i moralne tehnike (Moses, 2010: 34-35). Posvetivši mnogo pažnje kulturalnim tehnikama, Lemkin je također razvio i koncept

„kulturalnog genocida“ koji po sebi tvori praktičnu implementaciju općeg pojma genocida. Kulturalni genocid označava namjerno uništavanje kulturne baštine i imovine određene društvene grupe poput kulturnih ili religijskih spomenika, zabrane uporabe jezika ili pojedinih kulturnih aktivnosti te zabrane rada kulturnih institucija (Novic, 2016). Budući da je kultura za Lemkina ključni element društvene integracije i ostvarivanja temeljnih društvenih potreba, svaki oblik potiskivanja kulture ili uništavanja kulturnih simbola se po njemu može smatrati genocidom (Moses, 2010: 25). Uništavanje objekata poput knjižnica, spomenika, muzeja i galerija na taj način za posljedicu ima istrjebljenje identiteta grupe kojoj oni pripadaju s obzirom na to da oni utjelovljuju njezine vrijednosti i sjećanja. Dalekosežnost Lemkinove teorije očituje se u činjenici što on u destrukciji kulturne baštine nije vidio samo uništenje identiteta pojedine grupe, već i velik kulturni gubitak za čovječanstvo u cjelini. Iz toga razloga, njegova je koncepcija postala temeljnim elementom Konvencije o genocidu koju je 1948. g. usvojila Glavna skupština Ujedinjenih naroda (Novic, 2016).

3.3 Oružani sukob i uništavanje kulturne baštine

Imajući na umu Lemkinovu koncepciju kulturnog genocida, evidentnom postaje činjenica kako se sustavno uništavanje kulture pojedine identitetske grupe može javiti u raznim oblicima. Jedan od tih oblika je i uništavanje materijalne kulturne baštine. Koncizan teorijski okvir za razumijevanje napada na kulturnu baštinu u suvremenom kontekstu nudi Sigrid van der Auwera (2012) koja ističe kako se taj fenomen poklapa s pojavom novog tipa ratovanja u kojemu suverene države kao akteri imaju sve manju ulogu. Shvaćajući oružani sukob kao organiziranu upotrebu oružja i fizičke sile od strane država ili drugih društvenih grupa, Auwera naglašava kako suvremeni oružani sukobi više ne reprezentiraju rivalstvo između dva centra moći, već reflektiraju procese fragmentacije državnih struktura i ekonomija (ibid.: 52). Razliku između „starih“ i „novih“ oružanih sukoba, tj. ratova, ponajbolje ocrta britanska socijalna teoretičarka Mary Kaldor. Prema njoj, stare su ratove vodile tradicionalne vojske i države, dok u suvremenim ratovima glavnu ulogu imaju državni i nedržavni akteri poput paravojski, plaćenika, odmetnika, terorista i drugih (Kaldor, 2013: 2). Što se tiče samih ciljeva ratova, tradicionalni su ratovi bili u službi ostvarivanja geopolitičkih interesa ili širenja neke svjetske ideologije, dok se novi ratovi vode u ime identiteta (etničkog, religioznog ili plemenskog) te nemaju za cilj uspostavljanje nove

vlasti čije bi reforme išle na korist širem pučanstvu. Nove ratove također karakteriziraju i drugačije metode vođenja sukoba. U starim ratovima bitka je predstavljala odlučujući događaj, dok se ratni uspjeh mjerio količinom osvojenog teritorija. U novim ratovima bitke su rijetke, teritorij se osvaja putem političkih metoda, kontrolom stanovništva ili etničkim čišćenjem čiji je cilj nasilnim putem premjestiti stanovništvo s jednog teritorija na drugi. Posljednje svojstvo po kojemu se stari i novi ratovi značajno razlikuju tiče se njihovih oblika financiranja. I dok su stari ratovi u velikoj mjeri bili financirani od strane država (putem poreza ili sponzora), novi se ratovi financiraju drugačijim oblicima s obzirom na to da se vode na prostorima slabih država (*weak state*) koje nerijetko pate od potpunih financijskih kolapsa (ibid.: 3). Ti novi oblici financiranja uključuju pljačkanje, pomoć sponzora i dijasporu te krijumčarenje ljudi, droge, umjetnina, nafte ili drugih sirovina. Rezimirajući razlike između starih i novih ratova, Kaldor naposljetku zaključuje kako su stari ratovi bili uključeni u procese stvaranja i izgradnje novih država, dok novi ratovi svojom fragmentarnošću i dugotrajnošću pridonose procesima razgradnje i nestajanja postojećih država (ibid.). U konačnici, za stare se ratove može reći da su po svom karakteru bili međunarodni, dok su novi ratovi po svojoj prirodi nemeđunarodni, odnosno građanski.

Prema Siniši Maleševiću (2013) razlika između starih i novih oblika organiziranog nasilja proizlazi i iz drastične promjene sociokulturnog konteksta koja je obilježila modernu eru. U predmodernim društvima nije postojala ideološka podloga koja bi ujedinila aristokraciju i seljaštvo. Iz toga je razloga, kolektivni, odnosno nacionalni identitet u takvim društvima bio relativna nepoznanica. Suvremena društva se značajno razlikuju u odnosu na tradicionalna s obzirom na to da ekonomska i socijalna deprivacija te slabost autoriteta centralne države čine glavne probleme suvremenog doba. Ti problemi uzrokuju eskalaciju potrebe za kolektivnim identitetom, od kojih je jedan onaj nacionalni. Nacionalizam u tom kontekstu postaje temeljni čimbenik mobilizacijskog procesa, kao i ishodišna točka nasilnih sukoba. Budući da je identitet u suvremenim sukobima glavni element političke mobilizacije, nacije potrebu za izgradnjom identiteta zadovoljavaju putem kulture. Prema Smithu, bogatstvo kulturnih objekata kao simboličkih resursa u velikoj mjeri doprinosi jačanju grupne kohezije i samosvijesti (nav. van der Auwera, 2012). Uz to, zajednički kulturni elementi nacionalnim grupama pridaju zamjetljiv simbolički repertoar putem kojeg one mogu uspostavljati razlike spram drugih nacionalnih grupa. Ritualni, mitovi, spomen-obilježja, slike, tekstovi i drugi simbolički sadržaji na taj način čine nacije „zajednicama sjećanja“ (Brewer, 2006, prema van der Auwera, 2012), dok muzeji,

kulturna baština i različiti oblici kulturne imovine čine nosioce nacionalne ideologije i kolektivnog sjećanja. Kulturna baština u tom se smislu manifestira kao specifičan artefakt, građevina ili tradicija kojoj su pridana „posebna“ značenja. Povijesni lokaliteti poput trgova, mostova ili utvrda također čine sidrišta simboličkog značenja zajednice jer u interakciji sa stanovništvom sudjeluju u konstrukciji zajedničkog životnog prostora i identiteta zajednice kojoj pripadaju (Sørensen i Viejo-Rose, 2015).

Prema Mary Kaldor (nav. van der Auwera, 2012), simbolička dobra u suvremenim oružanim sukobima predstavljaju jednu od ključnih meta napada s obzirom na to da ona utjelovljuju identitete drugih zajednica ili nacija. Sukobljene strane u takvim sukobima namjerno nastoje uništiti kulturne artefakte „drugoga“ jer, pored toga što oni odražavaju njihove identitete, oni su ujedno i u službi izgradnje nacionalne povijesti. Njihovim uništavanjem ujedno nestaju i simboli neprijateljske nacije što dodatno otežava protivniku da konstruira koherentan nacionalni narativ koji bi mogao primijeniti u kontekstu procesa političke mobilizacije. Drugi ključan razlog uništavanja kulturnih artefakata tiče se i pitanja teritorija. Kako ističe Smith (nav. van der Auwera, 2012), teritorijalizacija predstavlja jednu od temeljnih svojstava nacionalizma. Kroz proces izgradnje „etno-krajolika“, narod i njegova domovina postaju simbolički entiteti. Pripadnici pojedine identitetske grupe se na taj način poistovjećuju s prostorom u kojemu žive što u konačnici stvara iluziju da je krajolik koji nastanjuju sastavni dio njihovog identiteta te da su oni u prošlosti „izniknuli“ iz njega. Mitovi o autohtonosti porijekla dodatno su utvrđeni kulturnim objektima poput palača, mostova, crkava i groblja koji zaposjedaju prostor u kojemu određena identitetska grupa živi. Robert Bevan (2006) u tom kontekstu smatra kako arhitektura, durkheimovskim rječnikom rečeno, poprima totemske kvalitete jer transcendiraju egzistencijalnu prisutnost određene zajednice u prošlost, ali i u budućnost. Ona ujedno služi i kao spremnik kolektivne memorije koji omogućuje pojedincima da izgrade vlastite osobne i socijalne identitete te da steknu kulturni kapital koji će im omogućiti da s drugima dijele zajednička iskustva. Budući da krajolik sa svojim znamenitostima sadrži i značajke povijesnog razvoja određene zajednice, njegova destrukcija se pokazuje kao ključan element oružanih sukoba čiji je cilj nanijeti štetu identitetu „drugoga“. Uništavanjem kulturne imovine i iskrčivanjem određenog teritorija od njemu pripadajućih povijesno-kulturnih objekata, krajnji cilj kulturocida je učiniti pojedini teritorij homogenim i stranim za postojeću zajednicu koja ga nastanjuje (ibid.). Ovu tezu potvrđuju i novija istraživanja o simboličkoj važnosti teritorija u različitim oružanim sukobima

(Diehl i Goertz, 1988; Diehl, 1992; Forsberg, 1992, prema Duffy Toft, 2014). Uništavanjem sakralnih, arheoloških i drugih kulturnih objekata identitet zajednice koja nastanjuje određeni prostor se briše te to značajno otežava njegovu naknadnu rekonstrukciju jer simboličkih resursa o koje se on oslanjao više nema (van der Auwera, 2012: 56). Jedan od suvremenijih primjera te prakse su i politike „odsutnosti“, tj. etničkog čišćenja koje su vrlo često bile primjenjivane tijekom oružanih sukoba na području bivše Jugoslavije 1990-ih (Goulding i Domic, 2009, prema van der Auwera, 2012).

3.4 Tipologija vrsta i motiva napada na kulturnu baštinu

Razlozi napada na kulturnu baštinu mogu biti mnogobrojni. Identitetske grupe mogu sustavno uništavati kulturnu baštinu druge grupe kako bi naštetile njezinom kolektivnom moralu ili, primjerice, turističkoj industriji. Motivi napada također mogu biti namjerno provociranje reakcija međunarodne zajednice, slanje poruka rivalu o postojanju kulturne različitosti „drugoga“, krijumčarenje i financiranje kriminalnih aktivnosti ili pak usađivanje straha u drugu identitetsku grupu (Sørensen i Viejo-Rose, 2015: 9). Posljedice ovakvog tipa nasilja mogu se protezati kroz dug vremenski period s obzirom na to da prvotno žalovanje za izgubljenim kulturnim objektima može biti smijenjeno razdobljem ogorčenosti i dugoročnih negativnih emocija. Budući da napadi na kulturnu baštinu zavise od ekonomskih, političkih i socijalnih razloga, Dacia Viejo-Rose (2007) predlaže tipologiju tih napada imajući u vidu dva ključna elementa – vrstu nasilnog čina i predmet koji čini ciljanu metu napada. Prema njoj, napadi na kulturnu baštinu se mogu javiti u obliku pljačkanja, namjernog zlorablivanja, namjernog uništavanja, zanemarivanja, kolateralne štete, vojno-strateškog pothvata, ikonoklazma te simboličko-kulturnog nasilja. Ciljevi tih napada mogu biti kulturni objekti poput muzeja i galerija, povijesnih i arheoloških lokaliteta, knjižnica, arhiva, škola, povijesnih zdanja, sakralnih građevina, groblja, spomenika, državnih i infrastrukturnih građevina te zaštićenih prirodnih prostora poput nacionalnih parkova. Različite vrste oružanih sukoba dodatno kompliciraju klasifikaciju napada na kulturnu baštinu s obzirom na to da ona može biti jedan od ciljeva unutar okvira tradicionalnih međudržavnih ratova, međunarodnih oružanih sukoba, invazija, građanskih ratova te terorističkih napada.

Nešto sažetiju, no sveobuhvatniju tipologiju napada na kulturnu baštinu predlažu Brosché i suradnici koji identificiraju četiri široke grupe napada (Brosché et al., 2017). Prva grupa se tiče napada motiviranih „konfliktnim ciljevima“. U tu skupinu moguće je uvrstiti napade na sakralne objekte ukoliko se sukob između dviju ili više identitetskih grupa tiče religioznih vjerovanja ili različitosti kulturnih identiteta. Logika koja leži u pozadini ovakvih napada jest ta da kulturni objekti reprezentiraju identitetske simbole i kolektivna sjećanja pojedinih grupa koje druge grupe smatraju nepoželjnima. Drugu kategoriju čine napadi motivirani „vojno-strateškim ciljevima“ koji razaranje određene kulturne imovine tretiraju kao ključan vojni pothvat. Vojske, primjerice, mogu namjerno osvajati ili bombardirati stare utvrde jer one u suvremenom kontekstu često funkcioniraju kao snajperska gnijezda ili kao skladišta municije (ibid: 253). Treća skupina napada na kulturnu baštinu tiče se „signaliziranja“ snage i posvećenosti borbi određene političke organizacije *vis-à-vis* svojih protivnika ili audijencije koja može uključivati međunarodnu zajednicu i potencijalne saveznike. Povijesni primjeri toga su simbolički napadi gerilskih jedinica u Latinskoj Americi 1960-ih i 1970-ih čiji je cilj bio osramotiti tadašnje vladajuće režime (ibid.: 254). Četvrta, i posljednja, grupa napada temelji se na „ekonomskim pobudama“, odnosno na krijumčarenju ili razaranju kulturne baštine kako bi se financirale vlastite oružane aktivnosti. Nedavno uništavanje i pljačkanje antičkog grada Palmire u Siriji od strane pripadnika ISIS-a pravi je primjer na koji način zlouporaba kulturne baštine može poslužiti kao sredstvo financiranja terorističkih aktivnosti (ibid.).

Prema autorima ove studije, kategorije u ovoj tipologiji nisu isključive s obzirom na to da napadi na kulturnu baštinu mogu služiti višestrukim ciljevima. Ova tipologija također pretpostavlja da je kulturna baština društveno i diskurzivno konstruiran fenomen čije su vrijednosti projicirane na materijalne objekte. Kao što to čini Viejo-Rose, tako i Brosché i suradnici vode računa o tome kako kulturna baština može biti meta napada u različitim vrstama oružanih sukoba. U međudržavnim sukobima, kulturna baština najčešće funkcionira kao oblik ratnog plijena kojeg se suparničke vojske nastoje domoći (Brosché et al., 2017: 250). Egzemplaran primjer toga su krađe umjetnina od strane Nacista tijekom Drugog svjetskog rata, kao i zaposjedanje različitih kulturnih artefakata od strane britanskih kolonijalista tijekom ekspanzije Britanskog Carstva. Drugi oblik oružanih sukoba u kojima kulturna imovina može biti predmet oružanih napada jesu građanski ratovi. Pozadina motiva takvih napada je nametanje moći režimu ili separatističkim skupinama putem sile. Kao primjer toga ističe se rat u Bosni i

Hercegovini unutar kojega je kulturna baština sustavno bila razarana kako bi se zatrla određeni religiozni ili kulturni identitet (Walasek, 2015, prema Brosché et al., 2017). Treću grupu sukoba čine komunalni sukobi unutar kojih identitetske različitosti među akterima definiraju oblik sukoba. Za razliku od međudržavnih ili građanskih ratova, ovi su sukobi mnogo izoliraniji te se temelje na nasilju između suprotstavljenih etničkih, religioznih ili agrikulturnih zajednica. Primjere toga predstavljaju sukobi među plemenima ili manjim religijskim sektama.

Imajući na umu pojmove kao što su kultura, kulturna baština te tipologije napada na kulturnu baštinu, u ovom kontekstu preostaje još ispitati pravne mehanizme zaštite kulturnog blaga. O tome će više riječi biti u slijedećoj cjelini.

4. Međunarodnopravni okviri zaštite kulturne baštine

Iako se Bečki kongres (1814. – 1815.) smatra ključnim događajem kada je razlika između ratnog razaranja i vandalizma službeno uspostavljena, prvu fazu kodifikacije zakonskih instrumenata, čiji je cilj zaštititi kulturnu baštinu u ratu, predstavlja Lieberov kodeks iz 1863. g. koji je sastavljen tijekom Američkog građanskog rata (1861. – 1865.) (Sørensen i Viejo-Rose, 2015). Posljedice strašnih razaranja svjetske kulturne baštine u Drugom svjetskom ratu stvorile su potrebu za dodatnim pravnim okvirima koji bi preciznije kodificirali zaštitu kulturnih dobara. Pored UN-a i UNESCO-a, kao dviju glavnih institucija koje se bave ovim pitanjem, u suvremenom kontekstu najveću važnost za zaštitu kulturne baštine imaju tri međunarodnopravna sporazuma: Haška konvencija o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba iz 1954., Dopunski protokol Ženevskim konvencijama od 12. kolovoza 1949. o zaštiti žrtava međunarodnog oružanog sukoba (Protokol I) te Dopunski protokol Ženevskim konvencijama od 12. kolovoza 1949. o zaštiti žrtava nemeđunarodnog oružanog sukoba (Protokol II) (Detling, 1993: 44).

Najveći pravni značaj za zaštitu kulturne baštine ima Haška konvencija iz 1954. s obzirom na to da ona sistematizira sve već postojeće ugovore s ciljem stvaranja optimalnog pravnog sustava koji će smanjiti kulturne gubitke za cijelu ljudsku zajednicu (Sjekavica, 2012). Iako Dopunski protokoli Ženevskim konvencijama izričito zabranjuju provedbu neprijateljstva prema kulturnim dobrima, Haška konvencija daje mnogo precizniju definiciju onoga što se naziva „kulturnim dobrom“. Prema Haškoj konvenciji, kulturna dobra se mogu podijeliti u tri kategorije (Abtahi, 2001). Prvu kategoriju čine pokretna i nepokretna dobra koja obuhvaćaju kulturnu baštinu nekog naroda poput važnih arhitektonskih spomenika, umjetničkih djela, arheoloških nalazišta, manuskripta, knjiga umjetničkog i kulturnog značenja te drugih objekata koji su od prijekog umjetničkog, povijesnog ili znanstvenog interesa. Drugu kategoriju čine građevine čiji je cilj zaštititi i predočiti potonje navedene objekte. To su muzeji, arhivi, biblioteke te ratna skloništa. Posljednju kategoriju čine „spomenička sjedišta“, tj. građevine ili lokaliteti koji sadrže znatnu količinu kulturnih dobara iz prethodnih dviju kategorija (ibid.: 8). Bilo kakav oblik uništavanja, namjernog oštećivanja ili zlorabljenja spomenutih kulturnih dobara prema Haškoj se konvenciji smatra zločinom. Haška konvencija također obvezuje sve zemlje potpisnice da spriječe bilo kakvu akciju koja bi mogla ugroziti spomenuta kulturna dobra te da kazneno

progone osobe i skupine koje izdaju naređenja kojima se ta dobra mogu ugroziti (Sjekavica, 2012: 66). Pravila propisana Konvencijom obvezujuća su u vremenu mira, ali i u vremenu oružanog sukoba. Konvencija u tom smislu ujedno propisuje i poduzimanje preventivnih mjera kako bi se kulturna dobra zaštitilo na vrijeme (Narodne novine, 2002). Nepoduzimanje preventivnih mjera u vremenu mira ne oslobađa državu napadača od odgovornosti. U slučaju u kojemu se zemlja potpisnica sukobi sa zemljom koja nije potpisala Konvenciju, ali koja izjavi da prihvaća odredbe Konvencije, tada su zemlje potpisnice i dalje dužne poštivati njezine odredbe. U slučaju sukoba koji nema međunarodni karakter te koji izbije na teritoriju neke od zemalja Konvencije, svaka ta zemlja potpisnica je dužna primjenjivati odredbe koje se odnose na zaštitu i poštivanje kulturnih dobara. Ključan element Haške konvencije čini njezin drugi protokol koji je donesen 1999. godine, a koji definira u kojim se slučajevima vojnom silom može opravdati napad na spomenike kulture te redefinirati obveze okupacijskih snaga koje se tiču zaštite kulturnih dobara. Budući da u Konvenciji nigdje nije jasno definiran pojam „vojne nužnosti“, Konvencija u određenim slučajevima stvara pravni vakuum koji omogućuje opravdanje destrukcije kulturne imovine (Hill, 2016: 203).

Drugu liniju zaštite kulturne baštine čine edukacijski i senzibilizacijski programi usmjereni prema vojnom osoblju te profesionalcima koji se bave kulturnom baštinom (Viejo-Rose, 2007). Ključnu ulogu u tim programima imaju organizacije kao što su Međunarodni odbor Plavog štita (*The International Committee of the Blue Shield - ICBS*) i UNESCO. Iako isprva nastao samo kao oznaka za obilježavanje kulturnih dobara i zgrada koje se nalaze pod zaštitom Haške konvencije, „Plavi štit“ je 1996. godine prerastao u samostalnu organizaciju čija je uloga ekvivalentna onoj Crvenog križa (ibid.: 2). Danas se Plavi štit sastoji od pet međunarodnih nevladinih organizacija koje se bave zaštitom kulturnih dobara i baštine, a to su: Međunarodno vijeće arhiva (*The International Council on Archives – ICA*), Međunarodno vijeće muzeja (*The International Council of Museums – ICOM*), Međunarodno vijeće za spomenike i lokalitete (*The International Council on Monuments and Sites – ICOMOS*), Međunarodna federacija udruga i institucija bibliotekara (*The International Federation of Library Associations and Institutions – IFLA*) te Vijeće za koordinaciju društava audiovizualnih arhiva (*The Co-ordinating Council of Audiovisual Archives Associations – CCAAA*) (ibid.). Zadaci organizacija koje ujedinjuje Plavi štit su uspostavljanje mreža profesionalnih rukovodstava, pružanje usluga obrazovanja, razmjenjivanje informacija o postojećim protokolima i pravnim instrumentima, upravljanje

programima razmjene dobara te promoviranje osviještenosti o zaštiti i očuvanju kulturne baštine. Plavi štit također surađuje i s vojnim postrojbama u obliku četverostupanjskog modela pristupu oružanim sukobima: pružanju informacija i podrške vezanih uz zaštitu kulturnih dobara prije razmještanja oružanih trupa, pružanju istih usluga tijekom oružanog sukoba, pripomaganju u stabilizaciji odnosa nakon sukoba te pružanju dugoročne podrške u vidu očuvanja kulturnih dobara (Viejo-Rose, 2007).

Uz međunarodnopravne propise i institucije koji štite kulturnu baštinu, nacionalni pravni sustavi, među kojima i hrvatski, također „sadrže pravna pravila kaznenog prava, namijenjena zaštiti baštine u ratnim sukobima“ (Sjekavica, 2012: 67). Temeljni krivični zakon Republike Hrvatske (NN 53/91, 39/91 i 91/92), koji je bio na snazi tijekom Domovinskog rata, a koji se i danas koristi u sudskim sporovima vezanim za ratne zločine, počinjene u tom periodu, u članku 130. regulira kazneno djelo „uništavanja kulturnih i povijesnih spomenika“ (ibid.). Kazneni zakon iz 1997. godine (NN 110/97), u članku 167. također je propisivao kazneno djelo „uništavanja kulturnih dobara i objekata u kojima se nalaze kulturna dobra“ (ibid.). Novi hrvatski Kazneni zakon iz 2011. godine (NN 125/11) donio je nešto drukčiju pravnu regulativu, usklađenu s razvojem međunarodnog prava. Obuhvaćajući kriminalna djela definirana u prethodnim dvama spomenutim zakonima, novi zakon, u čl. 91. st. 2. t. 9., propisuje da se ratni zločin može počinuti i „usmjeravanjem napada protiv zgrada posvećenih vjeri, obrazovanju, umjetnosti, znanosti ili humanitarnim svrhama, protiv povijesnih spomenika i kulturnih dobara, bolnica i mjesta na kojima se prikupljaju bolesni i ranjeni, pod uvjetom da nisu vojni ciljevi“ (ibid.). Pored pravnih instrumenata zaštite kulturnih dobara, u Republici Hrvatskoj, kako za vrijeme Domovinskog rata, tako i danas, ključnu ulogu u njihovoj zaštiti imaju i institucije poput Ministarstva kulture Republike Hrvatske, Muzejskog dokumentacijskog centra, Instituta za arheologiju, Instituta za povijest umjetnosti te drugih nevladinih organizacija.

U kontekstu međunarodnopravnih okvira zaštite kulturne baštine naposljetku valja spomenuti i pojam etničkog čišćenja te pravne prakse vezane uz taj pojam. Naime, iako se pojam etničkog čišćenja u javnom diskursu često dovodi u vezu s različitim oblicima nasilnog kolektivnog ponašanja, među kojima i onog vezanog uz uništavanje kulturnih dobara, taj se pojam u međunarodnopravnoj praksi na stanovit način nalazi u svojevrsnoj sivoj zoni. Jedan od razloga tomu je taj što se pojam etničkog čišćenja smatra proizvodom novinarskog diskursa o ratovima u Jugoslaviji 1990-ih (Žunec, 2007: 695). Usprkos svom porijeklu, izraz je vrlo brzo

našao put u dokumente Ujedinjenih naroda, pa je tako u Rezoluciji br. 771 Vijeća sigurnosti od 13. kolovoza 1992. godine stajalo da „Vijeće sigurnosti (...) *strogo osuđuje* sva kršenja međunarodnog humanitarnog prava, uključivo i ona u okviru prakse 'etničkog čišćenja“ (UN 1992.: točka 2) (nav. Žunec, 2007: 697). Tom odredbom jasno je bilo naznačeno da metode etničkog čišćenja predstavljaju prekršaj protiv međunarodnog humanitarnog prava te da su kažnjive. Iako u međunarodnopravnoj praksi ne postoji nijedan međunarodni ugovor koji izričito definira zločine etničkog čišćenja, posrijedi je riječ o pojmu koji ima vrlo jasno određenje u društvenopolitičkoj terminologiji (Novic, 2016). Sažimajući njegove razne definicije, Ozren Žunec zaključuje kako pojam etničkog čišćenja predstavlja slijedeće:

„...svjesno i namjerno provođenu politiku nasilnog uklanjanja neželjenog stanovništva s nekog prostora primjenom kombinacije vojnih akcija, terora, zastrašivanja i drugih načina kršenja ljudskih prava, pri čemu je skupina koja je tome izložena definirana svojim kulturnim identitetom [...] i po tome različita od skupine koja čišćenje vrši.“ (Žunec, 2007: 699)

Akcije od kojih se etničko čišćenje sastoji mogu uključivati administrativne mjere (npr. smjena legalnih vlasti, stalne provjere identiteta manjinske skupine, diskriminacijsko zakonodavstvo i dr.), različite nenasilne mjere (poput podsticanja straha i mržnje u medijima), mjere teroriziranja (npr. razbojstva, masovne deportacije, zlostavljanje civila, uništavanje gospodarskih i kulturnih objekata) te vojne mjere (npr. skupna strijeljanja, opsada gradova i sela, namjerno granatiranje civilnih ciljeva i dr.) (Petrović, 1994, prema Žunec, 2007). Ključan metodologijski problem pri definiranju etničkog čišćenja čini njegovo razlikovanje od genocida. Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine sankcionira genocid kao kažnjiv čin, no etničko čišćenje kao takvo u međunarodnom pravu još nije određeno kao poseban zločin (ibid.: 700). Većina pojedinačnih mjera i postupaka od kojih se sastoji etničko čišćenje, međutim, tvore zločine koje instrumenti međunarodnog humanitarnog prava, poput Ženevske konvencije i njezinih Dopunskih protokola, sankcioniraju kao kažnjive, čime je etničko čišćenje pravno sankcionirano. Glavna razlika u pravnom statusu između genocida i etničkog čišćenja jest ta što prvi pojam predstavlja jedinstven zločin, dok drugi označava skup metoda koje su kažnjive. Konkretni primjer toga kako se pojmovi genocida i etničkog čišćenja međusobno prožimaju čini presuda Međunarodnog suda za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije (ICTY) kojom su zapovjednici Jugoslavenske narodne armije, admiral Miodrag Jokić i general Pavle Strugar, osuđeni na kaznu zatvora zbog ratne štete koju su njihove postrojbe nanijele staroj

gradskoj jezgri grada Dubrovnika (Brammertz, Hughes, Kipp i Tomljanovich, 2016: 1157). Iako je ICTY njihove akcije protumačio kao činove kulturnog genocida provedenog u sklopu agende etničkog čišćenja (Novic, 2016: 47), spomenuti zapovjednici nisu bili osuđeni na temelju kršenja odredbi propisanih u Konvenciji o sprječavanju genocida, već na temelju kršenja odredbi propisanih Ženevskim konvencijama (Brammertz, et al., 2016). U tom kontekstu, opravdano je zaključiti kako pojmovi etničkog čišćenja i kulturnog genocida u međunarodnoj praksi imaju vrlo određeno pravno značenje, no kako Haška konvencija i Ženevske konvencije imaju mnogo važniju ulogu u procesuiranju zločina počinjenih nad kulturnim dobrima, nego što to ima Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida.

5. Studija slučaja: razaranje spomeničke baštine u Republici Hrvatskoj tijekom Domovinskog rata

Rat u kojem se bivša Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija raspala, po svojim je svojstvima „bio kompleksan i slojevit ratni sukob, najvećim dijelom obilježen agresijom Srbije i Crne Gore na bivše federalne jedinice koje su iskoristile svoje ustavno pravo na samoodređenje, zajamčeno socijalističkim republikama Ustavom SFRJ iz 1974. g. te proglasile neovisnost i međunarodnim priznanjem postale suverene države“ (Sjekavica, 2012: 67). Prema Ozrenu Žunecu (2007), mnogobrojne definicije sukoba u Hrvatskoj su netočne i proturječne što dodatno unosi pomutnju u analiziranju njegovih socijetalnih dimenzija. Pozivajući se na definicije Međunarodnog instituta za istraživanje mira u Stockholmu (SIPRI) te Instituta za istraživanje međunarodnih sukoba u Heidelbergu (HIIK), Žunec zaključuje kako „oružani sukob pokrenut pobunom Srba u Hrvatskoj odgovara svim [...] definicijama oružanog sukoba i da zadovoljava sve kriterije za svrstavanje u oružani sukob najvišeg intenziteta, tj. *veći oružani sukob* (SIPRI) odnosno rat (CDP, CIFP, HIIK)“ (ibid.: 150).

Imajući potonje na umu, potrebno je istaknuti kako je rat na području bivše Jugoslavije, a tako i Hrvatske, bio obilježen mnogobrojnim zločinima i uporabom prekomjerne sile koji nisu bili u skladu s odredbama međunarodnog prava. Jedan od ciljeva kojeg su političke elite toga vremena nastojale postići jest bilo i ostvarivanje etnički čistih prostora. U agresiji na Republiku Hrvatsku, kojoj je cilj bio osvajanje teritorija koji su sljedbenici velikosrpske političke misli smatrali dijelom „srpskih zemalja“, taktika etničkog čišćenja obuhvaćala je uklanjanje željenog područja od nesrpskog stanovništva te ujedno i uništavanje svih tragova hrvatskog identiteta s tih prostora (Sjekavica, 2012). Prema Branki Šulc (1997: 14, prema Sjekavica, 2012), to je značilo „uništavanje materijalnih potvrda nacionalnog identiteta Hrvatske, jer su sustavno uništavani i oštećivani, osim povijesnih cjelina gradova, i sakralni objekti, tradicijska arhitektura, napose sela, arheološka nalazišta, cijeli kulturni krajolici, knjižnice i muzeji i druga ishodišta zajedničke memorije [...]“. U tom kontekstu, cilj studije slučaja koji slijedi biti će prikazati razmjere učinjene štete na hrvatsku kulturnu baštinu te ispitati posljedice toga fenomena na značajke hrvatskog nacionalnog identiteta.

5.1 Metodologija

Budući da je razaranje kulturne baštine tijekom oružanih sukoba još uvijek relativno slabo istraživani fenomen, ovo se istraživanje temelji na induktivnom i eksplorativnom pristupu kako bi se ispitali uzroci njegovog javljanja. U tom smislu, u ovom je istraživanju primijenjena metoda studije slučaja kako bi se prikupile informacije o slučajevima koji su se zbili u određenom vremenskom periodu te kako bi se uočile promjene koje su se tijekom tog perioda odvile. Odabir metode studije slučaja u ovome se radu temelji na činjenici da kroz analizu prijašnjih studija ovakva metoda omogućuje dubinsko istraživanje i holističko razumijevanje kompleksnih socijalnih fenomena (Zainal, 2007: 1). Metoda studije slučaja kao robusna istraživačka metoda omogućuje istraživaču kombiniranje kvantitativnih i kvalitativnih podataka kako bi se postigao što bolji uvid u procese koji leže u pozadini nekog fenomena (Tellis, 1997 prema Zainal, 2007). Ova metoda također pruža mogućnost longitudinalnog ispitivanja pojedinih događaja što ju čini podobnom za prikupljanje i analizu podataka koji su disperzirani u nekom vremenskom periodu.

Pošto metoda studije slučaja prethodno iziskuje valjano razrađen teorijsko-konceptualni okvir, u pripremi ovog istraživanja napravljen je detaljan teorijski uvod. Iako definicija kulturnih dobara po Haškoj konvenciji obuhvaća pokretna i nepokretna dobra, ova studija se ograničava na proučavanje nepokretne kulturne baštine za koju će se koristiti i sinonim „spomenička baština“. O pokretnoj baštini, kao potencijalnoj kategoriji analize, biti će riječi u jednom od narednih potpoglavlja. Ova se studija u velikoj mjeri oslanja na podatke objavljene u radu *Ratne štete na spomenicima kulture* kojeg su izradili djelatnici Ministarstva kulture u periodu od 1991. do 1999. godine (Ukrainčik i Uršić, 1999). Važnost navedenog rada očituje se u činjenici što su u njemu sustavno prikupljeni i katalogizirani svi podaci vezani uz uništavanje spomeničke baštine tijekom Domovinskog rata. Uz navedeni rad, u studiji su također bili korišteni i drugi znanstveni izvori kako bi prikupljeni podaci bili što relevantniji i vjerodostojniji. Potrebno je napomenuti kako ova studija u svojoj analizi nije obuhvatila i kulturne spomenike posvećene antifašističkom pokretu. Razlog tomu je slijedeći. Naime, antifašizam nesumnjivo predstavlja važan element hrvatske povijesti, kao i hrvatskog nacionalnog identiteta, međutim, on je po svojoj prirodi nadnacionalni pokret koji nije isključivo vezan za pojedinu etničku, religijsku ili neku drugu identitetsku grupu. Antifašistički spomenici stradali na teritoriju Republike Hrvatske, drugim riječima, ne utjelovljuju samo vrijednosti hrvatskoga naroda, već i drugih etničkih, religijskih ili

klasno definiranih aktera koji su svojim angažmanom doprinijeli borbi protiv fašističke ideologije. U tom se smislu antifašistički spomenici ne mogu smatrati autentičnim kulturnim simbolima hrvatskoga naroda te su iz istoga razloga izostavljeni iz ove studije s obzirom na to da njezin predmet predstavljaju specifični kulturni artefakti svojstveni hrvatskom etnosu.

Slijedeći logiku kojom su autori studije *Ratne štete na spomenicima kulture* popisali razaranja u Domovinskom ratu, ovo je istraživanje stoga podijeljeno u tri cjeline: 1) razaranja baštine na područjima oslobođenim do kolovoza 1995., 2) razaranja baštine na područjima oslobođenim u vojno-redarstvenim akcijama „Bljesak“ i „Oluja“ te 3) razaranja baštine na području Podunavlja. Svaka od navedenih cjelina ispitana je kroz tri domene. Prva domena predstavlja analizu statističke evidencije uništene baštine kao oblika nacionalnog simboličkog resursa (Smith, 2009, prema van der Auwera, 2012). Druga domena tiče se analize teritorija na kojemu je baština uništavana. Ovaj tip analize temelji se na ranije spomenutim teorijama koje teritorij promatraju kao ključan strateški resurs u oružanim sukobima (Bevan, 2006; Duffy Toft, 2014). Posljednja domena tiče se analize sociopolitičkog konteksta u kojemu su razaranja baštine počinjena. U završnom dijelu slijedi diskusija o dobivenim nalazima studije slučaja te se također raspravlja o podobnosti ove metode u izučavanju fenomena kao što je to razaranje kulturne baštine u oružanim sukobima.

5.2 Ratne štete do kolovoza 1995.

5.2.1 Razmjeri razaranja

Prema autorima studije *Ratne štete na spomenicima kulture*, koje su činili djelatnici Ministarstva kulture Republike Hrvatske, djelatnici Muzejskog dokumentacijskog centra, Instituta za povijest umjetnosti te Instituta za arheologiju, na ratno oslobođenim područjima Republike Hrvatske do kolovoza 1995. stradao je 1861 nepokretni spomenik kulture (Ukrainčik i Uršić, 1999: 21). Autori su oštećenja na objektima podijelili u šest kategorija – kategorije 1, 2 i 3 se referiraju na objekte koji su upotrebljivi, kategorije 4 i 5 na objekte koji su privremeno neupotrebljivi, dok se kategorija 6 odnosi na objekte koji su u potpunosti neupotrebljivi ili su uništeni. Broj kategorije ujedno označava i stupanj oštećenja na objektu, pri čemu veći broj označava veće oštećenje. Polazeći od postojeće klasifikacije uspostavljene u Inventaru spomenika kulture Hrvatske, autori su oštećene spomenike kulture podijelili u 7 grupa: povijesno-memorijalni (povijesna naselja, arheološki lokaliteti, spomenici), civilni (stare

stambene građevine, dvorci, gradske vijećnice i upravne zgrade, muzeji, biblioteke, arhivi), vojno-obrambeni, gospodarski (zanatske radionice, stara industrijska postrojenja, tržnice, turistički objekti), sakralni (crkve, kapele, samostani i manastiri), grobne građevine te javna plastika i urbana oprema (parkovi, perivoji) (ibid.: 11). Iz prikupljenih podataka lako je uočiti kako su tijekom promatranog razdoblja najveću štetu pretrpjeli civilni spomenici kulture, iza kojih potom slijede sakralne građevine i objekti te potom vojno-obrambeni i ostali objekti (vidi Tablicu 1.). Izloženi podaci odnose se na razaranja u svim županijama Republike Hrvatske do kolovoza 1995., izuzev Krapinsko-zagorske, Koprivničko-križevačke, Primorsko-goranske, Istarske te Međimurske županije. Studijom je utvrđeno da je ukupna površina oštećenih ili uništenih spomenika kulture na tim područjima, i u tom razdoblju, iznosila 1.522.587 m² te da je šteta iznosila 942.403.371,00 kn (ibid.: 21).

Tablica 1. Broj oštećenih spomenika kulture na područjima oslobođenim do kolovoza 1995.

Vrsta spomenika/građevine	Broj oštećenih spomenika – kategorija štete						
	1	2	3	4	5	6	Σ
povijesno-memorijalni	4	3	3	-	1	2	13
civilne	378	518	413	55	103	3	1470
vojne/obrambene	11	22	18	3	1	0	55
gospodarske	6	12	6	8	2	1	35
sakralne	64	61	80	33	23	9	270
grobља, grobne	2	2	-	2	-	-	6
urbana oprema	5	3	3	-	1	-	12
UKUPNO	470	621	523	101	131	15	1861

Iako je u ovom slučaju riječ o relativno dugom vremenskom razdoblju koje se proteže od kolovoza 1990. do kolovoza 1995., značajan broj razaranja spomenika kulture dogodio se tijekom prvih godina oružanog sukoba, tj. tijekom 1991. i 1992. godine kada se rat nalazio u punom jeku (Ivančević, 1993; Maroević, 1995). Među mnogobrojnim spomenicima kulture, stradali u tom razdoblju, posebno se ističu povijesna jezgra grada Dubrovnika, zaštićena međunarodnim oznakama propisanim Haškom konvencijom, povijesne cjeline Čilipa, crkva sv. Franje i sv. Josipa Radnika u Lipiku, vinkovačka gradska knjižnica, crkva sv. Ivana Krstitelja u Sarvašu, Banski dvori u Zagrebu, povijesne jezgre Osijeka, Karlovca, Zadra i Šibenika te dvorac Eltz i franjevački samostan u Vukovaru (Šulc, 1992; Ivančević, 1993; Maroević, 1995; Ukrainčik i Uršić, 1999). Razaranja nisu bili pošteđeni ni parkovi prirode poput Plitvičkih jezera,

Kopačkog rita, Nacionalnog parka „Krka“ te mnogi botanički vrtovi i šume (Šulc, 1991). Najveću urbanu štetu pretrpjeli su gradovi Dubrovnik i Vukovar. Od 542 spomeničke građevine na području grada Dubrovnika, upisane u listu svjetske baštine, njih čak 409 je bilo oštećeno ili uništeno (Ukrainčik i Uršić, 1999: 29). Što se Vukovara pak tiče, od 123 oštećene povijesne građevine, 21 je u potpunosti bila uništena (6. kategorija oštećenja), dok je njih 50 bilo djelomično, ali značajno razoreno (5. kategorija oštećenja). S obzirom na ukupan broj razorenih objekata u Vukovaru, to je „kudikamo najveći postotak razorenih i teško oštećenih povijesnih građevina među svima, u ratu stradalima, povijesnim urbanističkim cjelinama u Hrvatskoj“ (ibid.: 36). O razmjerima uništavanja u Vukovaru svjedoči i podatak da je u gradu bilo uništeno gotovo tri četvrtine stambenog fonda, dok je ukupna ratna šteta procijenjena na vrijednost od 8,15 milijardi kuna (Karač, 2004: 133).

Pored povijesnih gradskih jezgri te palača i muzeja, veliku štetu su pretrpjeli i sakralni spomenici kulture. Iako se podaci koje je Julija Barunčić Pletikosić prikupila i objavila u knjizi *Katolička crkva u Hrvatskoj i Domovinski rat 1991. – 1995.* (2017.) u potpunosti ne poklapaju s vremenskim razdobljem i područjem unutar kojeg su autori studije *Ratne štete na spomenicima kulture* proveli svoje istraživanje, njezini podaci nude koristan uvid u stradanja sakralne arhitekture tijekom Domovinskog rata. Prema podacima koje nudi Barunčić Pletikosić (2017: 230), u razdoblju od 1991. do 1995. godine u Hrvatskoj je stradalo oko četiri stotine crkava i svetišta, od kojih je 103 bilo potpuno razoreno, a 160 teško oštećeno. Samo na području zadarske nadbiskupije bilo je razoreno oko 60 sakralnih objekata (Šulc, 1991). Među brojnim oštećenim crkvama posebno se ističu katedrala sv. Jakova u Šibeniku, crkva sv. Krševana u Zadru te katedrala sv. Anastazije u Zadru (Šulc, 1992). U oružanim sukobima su također stradala i mnoga groblja od kojih ponajviše valja istaknuti groblje sv. Ane u Šibeniku te stara židovska groblja u Cerniku i Dubrovniku čija je povijesna vrijednost neprocjenjiva (ibid.). Ratnih razaranja nisu bili pošteđeni ni samostani, ni sjemeništa.

Prema Ivi Maroeviću (1995: 21), cilj srpske i crnogorske agresije na Hrvatsku nije bio samo ukloniti ljude, već i druge „svjedoke stoljetnog bivanja tih ljudi i njihovih predaka na svom tlu, kako bi se mogla uspostaviti 'kultura' osvajača i neke njegove nove simboličke oznake i vrijednosti u prostoru [...], koje bi trebale svjedočiti o njegovoj prisutnosti i dominaciji“. U tom kontekstu, moguće je uočiti nekoliko značajki razaranja spomeničke baštine na teritoriju Republike Hrvatske od 1990. do 1995. godine. Prema mnogim autorima (Šulc, 1992; Ivančević,

1993; Maroević, 1995; Ukrainčik i Uršić, 1999), posebnu metu srpskih razaranja činili su predromanički i romanički sakralni objekti u okupiranim područjima Dalmacije i Dalmatinske zagore. Te građevine, sagrađene u vremenu hrvatskih kraljeva i kneževa (između 8. i 11. stoljeća), predstavljaju autohtoni tip arhitekture koji služi kao opipljiv dokaz postojanja hrvatske državnosti prije više od tisuću godina. Prema svjedočanstvima mnogih svećenika, građana, ali i vojnika, brojne od tih crkava bile su namjerno gađane projektilima i bombama, ili su pak bile minirane i potpaljivane kako bi ih se u potpunosti uništilo (Barunčić Pletikosić, 2017). Poseban slučaj čini razaranja crkve u Sarvašu, čije je gađanje topovskim granatama od strane srpske vojske bilo uživo prenošeno na srpskoj televiziji (Ukrainčik i Uršić, 1999). Sve ove činjenice idu u prilog tezi kako je uništavanje tipično hrvatskih spomenika kulture i simboličkih obilježja bilo izravno u službi iskorjenjivanja hrvatskog nacionalnog identiteta. Uz sakralne objekte, u ratu su također bile namjerno uništavane i druge povijesne cjeline, specifične za hrvatsku kulturu i hrvatski nacionalni identitet. Među brojnim primjerima ističu se arheološko nalazište u Vučedolu, zadarske renesansne utvrde, barokna jezgra grada Karlovca te brojne građevine izgrađene u stilu bečke secesije koje su karakteristične za geopolitičko područje poznato kao *Mittleuropa* (Ivančević, 1993).

5.2.2 Teritorij

Zbog nemogućnosti djelatnika Ministarstva kulture te raznih promatrača UNESCO-a da pristupe okupiranim područjima i procjene štetu, statistički podaci o stradalim spomenicima kulture o kojima je dosad bilo riječi ograničeni su na područja koja su do kolovoza 1995. bila oslobođena od rata. To znači da tim podacima nisu obuhvaćeni spomenici kulture koji su se nalazili na području južno od Pounja, kao i na području Banovine, Korduna, dijela Like i Cetinske krajine, odnosno na području nepriznate paradržave poznate kao tzv. Republika Srpska Krajina. Određena mjesta koja su u blizini tih područja bilo dostupna, statistički su evidentirana te su podaci vezani uz oštećene spomenike kulture uvršteni u popis razaranja do kolovoza 1995. godine (Ukrainčik i Uršić, 1999). Iz podataka koje pružaju autori studije *Ratne štete na spomenicima kulture*, uočljivo je kako u razdoblju od kolovoza 1990. do kolovoza 1995. nije bilo oštećenih spomenika kulture na području Krapinsko-zagorske, Koprivničko-križevačke, Primorsko-goranske, Istarske te Međimurske županije. U slučajevima potonjih županija, taj se

podatak pokazuje samorazumljivim s obzirom na to da na tim prostorima uopće nije bilo oružanih sukoba, ili su bili malobrojni i izolirani, te da na njima nije živjelo mnogo stanovništva srpske narodnosti, što je bio jedan od faktora eskalacije oružanog sukoba (Žunec, 2007). Najveći broj spomenika kulture, međutim, u tom je razdoblju bio uništen na području Dubrovačko-neretvanske (683), Osječko-baranjske (357), Požeško-slavonske (162) i Karlovačke županije (150), dok su veliku štetu pretrpjeli i spomenici kulture na području Ličko-senjske (89) i Vukovarsko-srijemske županije (80) te grada Zagreba (82) (Ukrainčik i Uršić, 1999: 21). Ukoliko se u obzir uzmu županije na kojima je stradao najveći broj kulturnih spomenika, tada je lako moguće uočiti kako se taj prostor poklapa s prostorom „Velike Srbije“ koju je srpski književnik i političar, Ilija Garašanin, opisao u svom tekstu *Načertanije* iz 1844. godine. Ideja koju je Garašanin postulirao, srpske su političke elite 1990-ih pokušale ostvariti putem projekta „Svi Srbi u jednoj državi“. Taj projekt uključivao je pripajanje teritorija Srbiji „između Drave i Jadrana do crte 300-350 kilometara zapadno od Srbije“ (Žunec, 2007: 433). Po svojim obilježjima, taktika koju su srpski pobunjenici i pripadnici Jugoslavenske narodne armije primijenili u realizaciji projekta Velike Srbije bez sumnje se može smatrati oblikom etničkog čišćenja, odnosno kulturnog genocida. Pravi primjer toga predstavlja razaranje grada Dubrovnika i Župe dubrovačke – prostora u kojima nije bilo nikakvih vojnih objekata, niti čije je razaranje služilo ikakvim vojno-strateškim ciljevima. Kako ističe Ivo Mareović (1995), mnogobrojni perivoji, renesansne utvrde i barokne palače koji tvore grad Dubrovnik i njegovu okolicu, u Domovinskom ratu nisu imali nikakvu vojnu ulogu koja bi bar djelomično opravdala njihovo sustavno razaranje. Čitav taj kraj na stanovit način predstavlja kultivirani krajolik *par excellence*, budući da svojom arhitekturom i prirodnim ambijentom tvori utjelovljenje mediteranskog urbanizma koji čini sastavni dio hrvatskog nacionalnog identiteta. Prema izvještaju kojeg je sastavio Colin Kaiser (1993), stručni savjetnik Vijeća Europe i član promatračke misije u Hrvatskoj, grad Dubrovnik je bio gađan različitim vrstama topničkog streljiva od kojih se posebno ističu rakete Orkan s kasetnim bombama čiji se eksplozivni materijal mogao raspršiti po velikom terenu. Iako je takvo streljivo imalo slab učinak protiv građevina, ono je nedvojbeno imalo snažan psihološki učinak na građane Dubrovnika jer je gradski prostor kontaminiralo eksplozivnim materijalom (ibid.). O namjeri potpunog uništenja svih simboličkih artefakata hrvatskog etnosa svjedoče i uništavanja, razaranja i spaljivanja hrvatskih sela. Povijesno i oblikovno različito, hrvatsko selo se po svojim karakteristikama javlja u tri tipa: slavonsko,

posavsko-pokupsko i kraško selo (obuhvaća i jadransko mediteransko) (Maroević, 1995: 17). Usprkos svojim različitostima, sva tri tipa sela su od strane srpskog agresora bila sustavno razarana bez intencije da se sačuvaju bilo kakvi kulturno-specifični artefakti ili infrastrukturni objekti. Sve to govori u prilog tezi da je okupiranje hrvatskih prostora provođeno s namjerom da se taj prostor očisti od simboličkih značenja svojstvenih narodu koji je na njemu živio te da ga se učini stranim i nenaseljivim kako bi agresor mogao uspostaviti svoju kontrolu nad njime.

5.2.3 Sociopolitički kontekst

Razdoblje od početka 1990. do kolovoza 1995. predstavlja vrlo traumatičan period u hrvatskoj povijesti, obilježen mnogim društvenim i političkim događajima koje je nemoguće sve opisati u ovako kratkom radu. Iako cilj ovog rada nije bavljenje takvim događajima, u kontekstu razumijevanja fenomena uništavanja kulturne baštine nužno je spomenuti najznačajnije događaje koji su pogodovali njegovom javljanju. Prema mnogim autorima, na pojavu oružanih sukoba na području bivše SFRJ utjecali su brojni svjetski politički procesi i događaji poput rušenja Berlinskog zida 1989., demokratizacije SSSR, raspuštanja „Varšavskog pakta“ i drugih (Nazor i Pušek, 2018). Što se tiče lokalnih procesa i događaja, na raspad SFRJ su nesumnjivo utjecali smrt Josipa Broza Tita 1980., ekonomska kriza i rast srpskog nacionalizma 1980-ih te želje saveznih republika da iskoriste pravo na odcjepljenje zajamčeno Ustavom iz 1974. godine.

Prema Ozrenu Žunecu (2007), procesi koji su se odveli tijekom 1990-ih u Hrvatskoj mogu se podvesti pod pojam pobune Srba koju on dijeli u deset faza. Razdoblje od početka 1990. do kolovoza 1995. karakteriziraju pet faza, od kojih se prve dvije tiču „događanja naroda“, odnosno mitinga putem kojih su srpske političke elite nastojale mobilizirati srpsko stanovništvo u drugim savezним republikama SFRJ te učiniti srpski pokret sve militantnijim i nasilnijim. Ključne događaje tih faza čine proslava 600. obljetnice Kosovske bitke u Kninu, „kulturni desanti“ u Lici i Dalmaciji inspirirani idejama iznijetim u Memorandumu Srpske akademije znanosti i umjetnosti iz 1986. g., te brojni skupovi srpskih političara čiji je cilj bio ostvariti političku i teritorijalnu autonomiju srpskog naroda na teritoriju Socijalističke Republike Hrvatske. Treća faza pobune Srba u Hrvatskoj bila je obilježena podizanjem barikada od strane naoružanog srpskog stanovništva u Lici i sjevernoj Dalmaciji te proglašavanjem tzv. SAO Krajine, nakon čega pobuna Srba u Hrvatskoj ulazi u nasilnu fazu (ibid.: 265). Faza visokog intenziteta nasilja (faza IV.) počinje tek nakon hrvatskog i slovenskog proglašenja neovisnosti

25. lipnja 1991. (ibid.: 271). Ključni moment eskalacije intenziteta nasilja u tom razdoblju bilo je otvoreno svrstavanje JNA na stranu srpskih pobunjenika u Hrvatskoj, što je ujedno činilo i početak otvorene vojne agresije Srbije i Crne Gore na Hrvatsku (ibid.: 272). Upečatljiv događaj tog obrata jest napad JNA na hrvatsko selo Kijevo, dok u istom razdoblju razaranje sela Čelije kod Vukovara od strane srpskih dobrovoljaca postaje idealtipski primjer akcije čišćenja nesrpskog stanovništva s područja pod kontrolom pobunjenika. Početak četvrte faze također čini opsada Vukovara koja počinje u kolovozu 1991. godine. Služeći se oklopnim, zrakoplovnim i pješačkim snagama, JNA otpočinje višemjesečnu opsadu grada, dok u isto vrijeme rat zahvaća i druge dijelove Slavonije, Banije, Korduna, Like i Dalmacije (ibid.: 273). U to vrijeme počinje stradavati velik broj ljudi, kao i materijalne imovine. Mnogobrojna sela bivaju opljačkana i spaljivana, a unutar okvira politike etničkog čišćenja stradavaju i brojni spomenici kulture. Polovicom studenoga 1991. JNA osvaja Vukovar te oko 5000 ljudi biva odvedeno u logore, većim dijelom u Srbiji (ibid.: 274). Koncem godine novoustrojena Hrvatska vojska ostvaruje svoje prve ofenzivne uspjehe u Zapadnoj Slavoniji, no ljudski gubici su veliki – tijekom 1991. godine stradava 2907 osoba na hrvatskoj strani, dok je 718.000 ljudi izbjeglo i prognano s područja kojeg su zauzeli srpski pobunjenici (Pavković, 1997, prema Žunec, 2007).

Zaključenjem primirja između JNA i Hrvatske (2. siječnja 1992.), vojne operacije se zaustavljaju i pobuna prelazi u naoko mirnu fazu. Dana 15. siječnja 1992. međunarodna zajednica priznaje Hrvatsku kao samostalnu državu i članicu međunarodnog sustava (Žunec, 2007: 276). Iako rat u Bosni i Hercegovini izbija svom žestinom, pod okriljem UNPROFOR-a započinje demilitarizacija Krajine i povlačenje JNA što se dovršava do siječnja 1993. godine. Tijekom tog perioda i dalje izbijaju borbe, no manjeg intenziteta. Skupština RSK 18. svibnja 1992. donosi „sadržajno značajnu ali politički besperspektivnu *Deklaraciju o političkim ciljevima Republike Srpske Krajine*“ (ibid.: 278). Godine 1993. RSK ima između 12.000 četvornih kilometara s 300.000 stanovnika (Dakić, 1994, prema Žunec, 2007) te 13.680 četvornih kilometara s 433.595 stanovnika (Sekulić, 2001, prema Žunec 2007), a sastoji se od dva međusobno nepovezana dijela udaljena 200 kilometara. Na kraju ove faze pobune Srba, Hrvatska je dovedena u neizdrživo stanje – komunikacije između sjevernog i južnog dijela su prekinute, a broj mrtvih raste usprkos dolasku mirovnih snaga.

U siječnju 1993. predsjednik Tuđman pokreće vojnu operaciju MASLENICA-93, nakon koje ponovno izbijaju značajni sukobi sa srpskim pobunjenicima. Na političkom se planu također

vode mnoge „borbe“. RSK nastoji ishoditi priznanje od međunarodne zajednice, dok Hrvatska vodi pregovore s pobunjenicima te raspravlja s RSK o gospodarskoj suradnji. U siječnju 1995. međunarodna zajednica RSK nudi *Plan Z-4*, kojim joj daje na pravo uspostavu autonomne Srpske Krajine u Hrvatskoj s velikim ovlastima. Na opće iznenađenje, RSK odbija proučiti taj plan. Usprkos niskom intenzitetu nasilja u tom vremenu, ljudski i materijalni gubici su i dalje bili veliki (Žunec, 2007: 286-287).

5.3 Ratne štete na područjima oslobođenim u akcijama „Bljesak“ i „Oluja“

5.3.1 Razmjeri razaranja

Prema izvještajima djelatnika Ministarstva kulture te drugih vladinih i nevladinih organizacija čiji je cilj zaštita spomenike kulture, stanje na područjima oslobođenim u akcijama „Bljesak“ i „Oluja“ bilo je katastrofalno (Ukrainčik i Uršić, 1999: 21). Na području Sisačko-moslavačke županije bilo je mnogo razorenih povijesnih sakralnih građevina, dok je na području Zadarske i Šibensko-kninske županije stradao velik broj obiteljskih kuća te gospodarskih cjelina. Mnogobrojna sela bila su u potpunosti razrušena i spaljena. U Drnišu su bile spaljene sve povijesne građevine uz glavnu gradsku cestu, a Muzej je Drniške krajine, koji je uz zavičajnu zbirku čuvao i niz Meštrovićevih djela, bio u potpunosti devastiran. Iako je Knin bio gotovo neoštećen, u gradu je teško stradala crkva sv. Antuna Padovanskog koja je također bila u potpunosti devastirana (ibid.: 22). Na područjima oslobođenim akcijom „Oluja“ bilo je mnogo spomeničkih građevina iz najranijih razdoblja hrvatske povijesti. Većina tih spomenika kulture je, nažalost, teško bila oštećena (6. kategorija oštećenja), a najviše su stradale sakralne građevine koje su često puta bile uništene eksplozivom, ili su namjerno spaljivane (vidi Tablicu 2.). Statistički podaci o oštećenim sakralnim građevinama na području djelatnosti Povjerenstva za

Tablica 2. Broj oštećenih spomenika kulture na područjima oslobođenim u akcijama „Bljesak“ i „Oluja“

Vrsta spomenika/građevine	Broj oštećenih spomenika – kategorija štete						Σ
	1	2	3	4	5	6	
povijesno-memorijalni	-	-	-	-	-	1	1
civilne	28	45	35	39	32	17	196

vojne/obrambene	-	-	2	1	-	-	3
gospodarske	-	2	5	4	1	6	18
sakralne	12	10	10	17	40	64	153
grobља, grobne	1	1	1	-	1	2	6
urbana oprema	-	-	1	-	-	-	1
UKUPNO	41	58	54	61	74	90	378

zaštitu spomenika kulture u Zadru odaju neke interesantne podatke. Prema njima, na području je Zadarske županije u potpunosti bilo uništeno 19 rimokatoličkih sakralnih spomenika kulture, dok je od pravoslavnih bio uništen samo jedan (ibid.). Sveukupno je stradalo 47 rimokatoličkih spomenika kulture, dok su samo dva bila sačuvana. Što se tiče pravoslavnih građevina na tom prostoru, 20 ih je u potpunosti bilo sačuvano, dok je njih četiri bilo u potpunosti ili djelomično uništeno. Kao i u slučaju razaranja spomenika kulture počinjenih u južnoj Dalmaciji, cilj srpskih napada bile su ranoromaničke i romaničke rimokatoličke sakralne građevine čiji arhitektonski stil datira iz najranijih dana hrvatske povijesti te je vrlo specifičan za hrvatski kulturni identitet. Među mnogim razorenim spomenicima kulture posebno se ističu crkva sv. Petra u Kuli Atlagića pokraj Benkovca, sagrađena u 11. stoljeću, potom crkva sv. Marije iz 9. st. i crkva sv. Luke iz 15. st. u Škabrnji te franjevački samostan u Karinu (ibid.: 38). Na arheološkom lokalitetu crkve sv. Spasa utvrđena su brojna oštećenja na starohrvatskim grobovima i samoj crkvi. Što se tiče Sisačko-moslavačke županije, tamo je najviše stradao grad Hrvatska Kostajnica u kojoj je bila oštećena 81 povijesna građevina (ibid.: 33). Teško je stradao i samostan s crkvom sv. Antuna Padovanskog. Na području Petrinje stradale su brojne gotičke i barokne crkve, dok je u Ličko-senjskoj županiji stradao 91 spomenik kulture, od toga najveći broj unutar povijesnih urbanističkih cjelina Gospića i Otočca (ibid.: 30-31). Na područjima oslobođenim u akcijama „Bljesak“ i „Oluja“ utvrđena je ukupna površina oštećenih spomenika kulture u iznosu od 181.485 m², a počinjena materijalna šteta procijenjena je na 445.812.686,00 kuna (ibid.: 22).

5.3.2 Teritorij

Za razliku od područja Republike Hrvatske oslobođenih do kolovoza 1995., područje oslobođeno u vojno-redarstvenim akcijama „Bljesak“ i „Oluja“ je od početka oružane pobune Srba u Hrvatskoj bilo nezakonito okupirano. To područje, proglašeno 21. prosinca 1990. kao „Srpska autonomna oblast Krajine“, imalo je svoje sjedište u gradu Kninu te je obuhvaćalo teritorij općina sa znatnim udjelom građana srpske narodnosti. SAO Krajina zahvaćala je

značajan dio Dalmacije, Liku, Banovinu i Kordun (Nazor i Pušek, 2018: 58). Prema njezinom statutu, „Krajina“ je nedvojbeno pripadala Srbiji te je smatrana „historijskim i etničkim srpskim prostorom“ (ibid.). U tom smislu, „Krajina“ je uživala poseban status od strane srpskog stanovništva u Hrvatskoj te je u odnosu na Istočnu Slavoniju i južnu Dalmaciju, koje su također bile mete srpske agresije, tretirana kao autentičan prostor kojeg nastanjuje srpski narod. Važnost simboličkog značenja koje je „Krajina“ imala za Srbe očituje se i u činjenici što je taj, slabo urbaniziran i resursima oskudan prostor, bio među prvim metama napada srpske agresije na Hrvatsku. Iako se tijekom rata velik dio hrvatskog kulturnog blaga nalazio u drugim dijelovima Hrvatske, na području „Krajine“ također je stradalo mnogo hrvatskih spomenika kulture koji su svjedočili životu hrvatskog naroda na tom području. Na temelju podataka objavljenih u studiji *Ratne štete na spomenicima kulture*, moguće je uočiti kako su srpski pobunjenici na području „Krajine“ primjenjivali istu taktiku razaranja kulturne baštine kao i u ostalim dijelovima Hrvatske. Glavni predmet kulturnog genocida bile su crkve, različita svetišta i groblja. Prema izvještajima djelatnika Ministarstva kulture, razaranja tih objekata bila su gora u odnosu na ostatak Hrvatske s obzirom na to da je bilo mnogo više potpuno uništenih sakralnih objekata (Ukrainčik i Uršić, 1999). Ta činjenica razumljiva je iz dva razloga – prvi je taj da je područje „Krajine“ bilo mnogo dulje okupirano, što je srpskim pobunjenicima omogućilo da za to vrijeme učine više štete; drugi je pak razlog taj što je područje „Krajine“ od strane srpskih pobunjenika smatrano izvorno srpskim teritorijem te su bilo kakvi rimokatolički ili starohrvatski spomenici bili viđeni kao nepoželjni simboli kulture drugog naroda. U tom su smislu razaranja hrvatske spomeničke baštine na području „Krajine“ bila mnogo intenzivnija, jer je taj prostor potrebno bilo „očistiti“ od znakova prisutnosti hrvatskog etnosa.

5.3.3 Sociopolitički kontekst

Kao što je već bilo riječi u ranijim potpoglavljima, područje oslobođeno u vojnim akcijama „Bljesak“ i „Oluja“ je do kolovoza 1995. bilo pod upravom tzv. SAO Krajine, odnosno kasnije, Republike Srpske Krajine – paradržave koja nije imala nikakav međunarodnopravni legitimitet kojim bi opravdala svoje postojanje. Pored statuta i uprave, RSK je imala i svoj grb, zastavu i himnu (Nazor i Pušek, 2018: 239). Tijekom tri i pol godine svojeg postojanja, RSK nije ostvarila nikakve značajne ciljeve koji su bili definirani u njezinoj *Deklaraciji*. Gospodarski

život je u potpunosti bio zamro, što je dodatno otežalo obnovu gospodarskih djelatnosti na tom području nakon njegove reintegracije. Brojne crkve, spomenici, muzeji i arhivi su bili uništeni, a ugrožena su bila i prirodna blaga poput Plitvičkih jezera i parkova prirode.

Prema Ozrenu Žunecu (2007: 287), u svibnju 1995. započinje šesta faza pobune Srba u Hrvatskoj, u kojoj Hrvatska pokreće vojno-redarstvenu akciju BLJESAK. U svega dva dana srpske pobunjeničke snage u Zapadnoj Slavoniji bivaju poražene, a velik dio srpskog stanovništva s tog područja bježi u Bosnu i Hercegovinu. Politička scena u Srbiji je „furiozna i zbrkana“ (ibid.). RSK napušta više desetina tisuća vojnih obveznika te se organizacijski sve više urušava. Hrvatska koristi tu situaciju te 4. kolovoza 1995. pokreće vojno-redarstvenu akciju OLUJA čiji će uspjeh značajno promijeniti tijek pobune Srba u Hrvatskoj. Hrvatska vojska u akciji uspješno poražava Srpsku vojsku Krajine na području Banije, Korduna, Like i sjeverne Dalmacije. Slijedom toga srpsko stanovništvo masovno napušta Krajinu, „u najvećem prisilnom kretanju stanovništva u Europi nakon Drugog svjetskog rata“ (ibid.: 289). Hrvatska konačno stavlja pod kontrolu teritorij koji joj je, sada već nekoliko godina, u potpunosti bio otuđen.

5.4 Ratne štete na području Podunavlja

5.4.1 Razmjeri razaranja

Posljednju grupu uništenih spomenika kulture u Domovinskom ratu čine kulturni objekti na području Podunavlja čija je procjena obavljena u srpnju 1997. godine (Ukrainčik i Uršić, 1999). Uz posebno dopuštenje UNTAES-a, članovi Posebne središnje komisije za popis i procjenu ratne štete su na tom području pregledali više od 300 povijesnih građevina. Procjenom je utvrđena šteta na 201 nepokretnom spomeniku kulture (vidi Tablicu 3.). Kao i u slučajevima

Tablica 3. Broj oštećenih spomenika kulture na području Podunavlja

Vrsta spomenika/građevine	Broj oštećenih spomenika – kategorija štete						
	1	2	3	4	5	6	Σ
povijesno-memorijalni	-	1	-	-	-	-	1
civilne	6	5	12	24	41	19	107
vojne/obrambene	1	1	-	-	-	-	2
gospodarske	-	-	-	1	5	2	8
sakralne	13	8	11	15	20	8	75
grobља, grobne	-	-	1	1	1	-	3
urbana oprema	2	1	1	-	-	2	5

UKUPNO	21	16	25	41	67	31	201
--------	----	----	----	----	----	----	-----

drugih dijelova Hrvatske, najviše ratne štete pretrpjeli su civilni spomenici kulture te sakralne građevine. Komisija je također utvrdila da je ukupna površina oštećenih spomenika kulture na području Podunavlja iznosila 142.511 m², dok je materijalna šteta procijenjena na vrijednost od 523.271.829,00 kuna (ibid.).

5.4.2 Teritorij

Područje istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, podvedeno pod zajednički naziv Hrvatsko Podunavlje, tvori teritorij koji je od svih okupiranih područja posljednji bio pripojen Republici Hrvatskoj (Nazor i Pušek, 2018). Prema podacima Ministarstva kulture, na tom su području najviše stradale Osječko-baranjska i Vukovarsko-srijemska županija. Što se tiče broja oštećenih spomenika kulture, u prvoj je bio uništen 31 objekt, a u drugoj njih čak 170 (Ukrainčik i Uršić, 1999: 23). Iako su život Hrvata i Srba na području Slavonije tijekom stoljeća tvori kompleksan društveni fenomen, područje istočne Slavonije je još od osmanskih osvajanja smatrano hrvatskim teritorijem, odnosno, u to vrijeme, teritorijem habsburške Slavonije (Maroević, 1995). Srpska se agresija na grad Osijek, prema Ivi Maroeviću (ibid.: 22), tako može shvatiti kao obračun s kulturom srednjoeuropskog rubnog područja jer grad Osijek i njegova tvrđa predstavljaju jedinstven primjer barokne strukture koja svoj kontinuitet postojanja vuče još iz turskih vremena. Od svih razorenih mjesta na području Hrvatskog Podunavlja, posebno se ističe grad Vukovar koji je pretrpio teške ljudske i materijalne gubitke. Do razaranja 1991., Vukovar je „po svojoj dojmljivoj povijesnoj fizionomiji, brojnosti i dobroj sačuvanosti spomeničkog fonda spadao među najvrjednije urbane cjeline u kontinentalnom dijelu Hrvatske“ (Karač, 2004: 127). Utemeljen u 11. stoljeću, kao slobodan kraljevski grad, Vukovar je od najranijih dana svog postanka svjedočio zapadnu srednjoeuropsku kulturu, a time i hrvatski identitet (Maroević, 1995: 22). Razaranja osječkog kazališta, brojnih slavonskih crkava i samostana, sela te vukovarskog dvorca Eltz, idu u prilog tezi kako su srpski agresori tijekom napada na Hrvatsko Podunavlje nastojali očistiti taj prostor od hrvatskih spomenika kulture te ga učiniti „srpskim“, kako bi ostvarili projekt „Velike Srbije“.

5.4.3 Sociopolitički kontekst

Područje Hrvatskog Podunavlja je tijekom Domovinskog rata u Hrvatskoj najduže bilo pod okupacijom srpskih pobunjenika i postrojbi JNA. Za to vrijeme na tom su prostoru učinjeni mnogobrojni nehumani čini, od kojih ponajviše valja istaknuti višemjesečno bombardiranje grada Vukovara te pokolj civila u mjestu Ovčara u kojemu je brutalno ubijeno više stotina hrvatskih civila i vojnika (Nazor i Pušek, 2018). Tijekom okupacije, područje Podunavlja je bilo sustavno razarano, pri čemu su pored brojnih spomenika kulture bili uništeni i gospodarski te infrastrukturni objekti.

Kako ističe Ozren Žunec (2007: 289), nakon završetka operacija „Bljesak“ i „Oluja“ dolazi do pojave nove faze pobune Srba u Hrvatskoj, u kojoj će pitanje Podunavlja biti konačno razriješeno. Zahvaljujući postizanju primirja te početku pregovora u Daytonu o završetku rata, pobuna prelazi u nenasilnu fazu. Potpisivanjem *Temelnog sporazuma o srijemsko-baranjskoj Oblasti*, poznatog i kao *Erdutski sporazum*, otpočinje proces „mirne reintegracije“ posljednje pobunjeničke enklave u Republiku Hrvatsku (Žunec, 2007; Nazor i Pušek, 2018). Proces je bez nasilja i uz angažiranje posebne misije UN-a uspješno dovršen do 15. siječnja 1998. godine (Žunec, 2007: 290). Premda je proces reintegracije prošao u miru i bez ljudskih žrtava, brojni spomenici kulture su i u tom razdoblju stradali zbog izživljavanja srpskih pobunjenika nad njima (Ukrainčik i Uršić, 1999).

5.5 Razaranja muzeja i galerija

Posljednju kategoriju spomenika kulture koji su stradali u Domovinskom ratu, a o kojima dosad nije bilo riječi, čine muzeji i galerije. Prema autorima studije *Ratne štete na spomenicima kulture*, sustavna pljačka crkvenog i muzejskog inventara te vrijednog inventara iz drugih, javnih i privatnih građevina, započela je već 1991., tj. na samom početku agresije na Hrvatsku (Ukrainčik i Uršić, 1999: 24). Ono što nije bilo opljačkano, stradalo je pri razaranju ili paljenju građevina. Brojni predmeti umjetničke i dokumentarne vrijednosti zauvijek su nestali iz razorenih kuća i opustošenih naselja. Budući da ti predmeti čine odraz hrvatskog kulturnog razvitka, bogatstva i raznolikosti pučke baštine, njihov nestanak predstavlja nemjerljiv gubitak za hrvatski kulturni i nacionalni identitet. Zbog velikog broja oštećenih i opljačkanih predmeta te njihove prostorne raspršenosti, dugi niz godina nije bilo moguće utvrditi njihov pravi broj. Prema

najrecentnijim podacima Muzejskog dokumentacijskog centra (2018), u Domovinskom je ratu stradalo 70 zgrada muzeja, galerija i zbirki od kojih je 45 pretrpjelo štetu na građi. Utvrđeni broj ratnih šteta na muzejskoj građi u Hrvatskoj obuhvaća 52.248 stradalih predmeta, od kojih je 3.164 uništeno, 2.284 oštećeno, a 46.800 nestalo ili otuđeno (ibid.). U statistici koju je objavio Muzejski dokumentacijski centar posebno se ističu općina Jasenovac i grad Vukovar. Samo iz Memorijalnog muzeja Spomen-područja Jasenovac i Spomen-muzeja Kula u Staroj Gradišci, nestalo je ili otuđeno 14.237 kulturnih predmeta. Najveći broj predmeta stradao je u gradu Vukovaru u kojem su bili opljačkani Gradski muzej Vukovara, vukovarski Povijesni muzej, Spomen-muzej Lavoslava Ružičke te Galerija umjetnina i Zbirka *Bauer*. Od ukupno 32.002 predmeta koji su činili vukovarski kulturni fond, njih čak 29.758 je tijekom Domovinskog rata bilo uništeno ili otuđeno. Zahvaljujući diplomatskim misijama Republike Hrvatske, u vukovarski je fond do 2018. povraćeno 14.777 predmeta, no njih 14.981 još uvijek nedostaje (ibid.).

Među mnogobrojnim oštećenim ili uništenim kulturnim predmetima u Domovinskom ratu, moguće je bilo pronaći različite crkvene relikvije, umjetnine te predmete sakupljene u numizmatičkim, arheološkim, etnografskim, kulturno-povijesnim i memorijalno-dokumentarnim zbirkama. Posebno velik kulturni gubitak čini pljačkanje arheološkog nalazišta Vučedol, čiji su pojedini izgubljeni artefakti bili stari više od 5000 godina (Chapman, 1994). Velik broj predmeta koje su otuđili srpski pobunjenici i pripadnici JNA kasnije je bio prenesen u Beograd i Novi Sad, ili je bio preprodan na crnim tržištima u Srbiji i ostatku Europe (Šulc, 1992). Na osnovi izrečenoga, lako je za pretpostaviti kako je zarada od ukradenih predmeta bila upotrijebljena u svrhe osobnog bogaćenja, ali i financiranja ratnih aktivnosti.

Uz muzeje i galerije, u Domovinskom je ratu stradao i velik broj knjižnica. Značajan primjer uništavanja knjižnične građe čini granatiranje knjižnice u Vinkovcima, koja je u trenutku svog razaranja posjedovala oko 75.000 svezaka knjiga te brojne časopise, dijafilmove i gramofonske ploče (Ukrainčik i Uršić, 1999). Uz vinkovačku, u Domovinskom su ratu stradale i druge veće knjižnice poput onih u Pakracu, Osijeku, Slavonskom Brodu, Vukovaru i Dubrovniku (ibid.).

5.6 Diskusija

Imajući u vidu potonje izrečene podatke o razaranjima spomeničke baštine u Hrvatskoj tijekom Domovinskog rata, moguće je uočiti nekoliko značajki ratnih šteta počinjenih nad tim objektima. Prema brojnim autorima koji su proučavali razaranja spomeničke baštine u Hrvatskoj (Šulc, 1991; Ivančević, 1993; Maroević, 1995; Ukrainčik i Uršić, 1999), ona je od strane srpskih i crnogorskih agresora bila uništava s namjerom. Čestu metu napada činili su stari povijesni lokaliteti, od kojih se ponajviše ističu oni sakralni, poput crkava, samostana i groblja (Ivančević, 1993: 202). Unatoč postavljenim oznakama Haške konvencije na vidljivim mjestima, tornjevi crkava su često bili gađani artiljerijskom paljbom. Najznačajniji takav slučaj jest toranj Blažene Djevice Marije u Pokupskom na kojemu je upravo znak Haške konvencije bio gađan iz automatskog pješadijskog oružja (Ukrainčik i Uršić, 1999: 23). Služeći se projektilima velikog kalibra (topovska zrna, rakete), JNA je ponekad namjerno rabila i fosforno punjenje kojim su postignuta oštećenja 4. i 5. kategorije u povijesnim urbanističkim cjelinama Dubrovnika, Zadra, Vinkovaca i Karlovca (ibid.). Unutar spomenutih cjelina posebno se ističu dubrovačke palače koje su namjerno bile gađane artiljerijskom paljbom velikog kalibra, iako ti objekti nisu imali nikakav vojno-strateški značaj (Žile, 1993).

Na privremeno okupiranim područjima te područjima pod kontrolom Republike Srpske Krajine, srpske su terorističke i paravojne skupine pljačkale, palile i velikim količinama eksploziva uništavale sve katoličke sakralne građevine, a istu su sudbinu imala i brojna druga sela nastanjena pretežito hrvatskim stanovništvom. Križevi, kipovi svetaca, svetišta, grobovi s hrvatskim imenima i obilježjima, tradicionalne hrvatske građevine te bilo kakvi predmeti koji su nosili simbole hrvatskog naroda, bili su sustavno uništavani (ibid.). Velik broj spomeničkih građevina pretrpio je kolateralnu štetu uslijed minobacačkih granatiranja. Usprkos nanesejoj šteti, ti su objekti bili prepušteni utjecajima vremena i klime što je dodatno pogoršalo njihovo materijalno propadanje. Predmet napada ponekad su bila i opća kulturna dobra poput parkova prirode i knjižnica. Usprkos svojoj korisnosti čak i za neprijatelja, srpski su pobunjenici i te lokalitete oštećivali s namjerom.

Ukoliko se uzme u obzir sve dosad rečeno, onda se kao zaključak o razaranjima kulturne baštine na prostoru Republike Hrvatske nameće tvrdnja Mirka Bilandžića (2018: 240), koji takve činove vidi kao dio strategije etničkog čišćenja kojim je, pored operacionalizacije velikosrpske ekspanzionističke politike, glavni cilj bio zatiranje hrvatskog nacionalnog identiteta. Tu tezu

potkrepljuje nekoliko činjenica. Naime, samo s vojno-strateške strane promatrano, trošenje municije na gađanje objekata koji nemaju nikakvu vojnu ulogu samo je po sebi besmisleno. Razaranje spomenika kulture od strane srpskih pobunjenika, drugim riječima, može se podvesti pod pojam napada motiviranih „konfliktima ciljevima“, kakve su definirali Brosché i suradnici u svojoj tipologiji (2017). Domovinski se rat u tom smislu može smatrati i vrstom ideološkog kulturnog rata, budući da su crkve, palače i drugi spomenici kulture bili sustavno uništavani jer su utjelovljavali simboličku nacionalnu vrijednost hrvatskog naroda koja je ideološki smetala osvajaču i koji ju je stoga želio ukloniti (Maroević, 1995: 21). S druge pak strane, granatiranje Dubrovnika se može protumačiti i kao pokušaj „signaliziranja“ snage srpskih i crnogorskih agresora da su posvećeni borbi protiv hrvatskog neprijatelja te da se ne boje reakcija međunarodne zajednice. Iako su motivi napada na kulturnu baštinu višestruki te se međusobno ne isključuju, nema sumnje da je u njihovoj pozadini postojala intencija da se hrvatski narod demoralizira i natjera da napusti teritorij koji je nastanjivao. Premda empirijskih studija o tome ima malo, pojedini izvještaji i istraživanja pokazuju kako su srpski pobunjenici u slučaju Dubrovnika uspjeli odvratiti pojedine njegove građane od borbe, zahvaljujući to uništavanju gradske kulturne baštine (Kaiser, 1993; Ljubojević, Jerman i Bovan, 2017).

Imajući u vidu definiciju kulturnog genocida Rafaela Lemkina, prema kojoj on tvori sustavno uništavanje kulturne baštine pojedine identitetske grupe s ciljem njezinog potpunog istrjebljenja, onda brojevi od 2.440 oštećenih ili uništenih hrvatskih spomenika kulture te 52.248 stradalih muzejskih predmeta, svakako idu u prilog tezi kako je u pozadini njihovog uništavanja postojala namjera da se izbriše simbolički inventar koji je svjedočio o postojanju hrvatskog naroda na teritoriju Republike Hrvatske. Prema teoriji socijalnog identiteta koju je postulirao Henri Tajfel, pobuna Srba u Hrvatskoj predstavlja klasičan slučaj unutar kojega procesi socijalne kompeticije između dviju identitetskih grupa mogu eskalirati do razine velikog oružanog sukoba kao što je to Domovinski rat. Polazući ekskluzivno pravo na prostor Banije, Korduna, Like, sjeverne Dalmacije te istočne Slavonije, srpski su pobunjenici oružanim aktivnostima nastojali stvoriti etnički i kulturno homogen prostor koji je smatran sastavnim dijelom tzv. „Velike Srbije“. Iako su osvajačke ambicije pokazivali i prema ostalim područjima Hrvatske, prostor kojeg je obuhvaćala Republika Srpska Krajina bio je od posebnog značaja jer je bio tretiran kao autentično srpski prostor. Na tragu teorije Roberta Bevana (2006) o svezi arhitekture i prostora, za temeljita se uništavanja i spaljivanja hrvatskih sela i spomenika kulture na području RSK

može reći kako ona tvore čin iskrčivanja određenog prostora od simboličkih znakova određene identitetske grupe koja ga je stoljećima nastanjivala. Brišući sve tragove hrvatskog postojanja na tlu RSK, srpski su pobunjenici taj prostor nastojali učiniti stranim i nenaseljivim za hrvatske stanovnike koji su živjeli na njemu. Prakticirajući vojnu strategiju „spaljene zemlje“, srpski se agresori, pored kulturnih spomenika, nisu libili uništiti i gospodarske te infrastrukturne objekte. Premda naizgled kontraproduktivna, ta je taktika bila u službi ekspanzionističkih afiniteta srpskih političkih elita, čije je htijenje bilo proširiti granice srpske države te nove prostore učiniti autentično srpskima.

Usprkos brojnim ljudskim i materijalnim gubicima, Republika Hrvatska je iz oružanog sukoba izišla kao pobjednik te danas uživa svoju suverenost i međunarodno priznanje od strane međunarodne zajednice. Zahvaljujući radu Ministarstva kulture i različitih restauratorskih organizacija, brojni su spomenici kulture u Hrvatskoj danas vraćeni u svoje izvorno stanje. Nanesena šteta je, međutim, nepopravljiva. Zajedno s brojnim selima, u prah i pepeo otišli su i različiti povijesni rukopisi, zbirke pjesama, književni tekstovi, umjetnički radovi načinjeni od tkanine, drveta i stakla, kipovi, slike te povijesne građevine koje su svjedočile o postojanju hrvatskog etnosa na ovim prostorima. Iako je hrvatski nacionalni identitet nadživio užase Domovinskog rata te je postao sastavnim dijelom suvremene hrvatske građanske kulture, izgubljeni predmeti tvore velik gubitak za hrvatski nacionalni identitet, budući da on svoje postojanje izvorno temelji na njima. Da izgubljeni kulturni predmeti nemaju samo sentimentalno ili simboličko značenje, svjedoči i činjenica što je prema studiji *Ratne štete na spomenicima kulture* kumulativna materijalna šteta počinjena na spomenicima kulture procijenjena na iznos od 1.911.487.886 kuna (Ukrainčik i Uršić, 1999). Uništavanje spomenika kulture ima značajan utjecaj i na gospodarske djelatnosti poput turizma. Turistički najposjećenije zemlje poput Francuske, Španjolske i Italije svoj uspjeh ponajviše mogu zahvaliti obilju kulturnih spomenika koje turisti širom svijeta žele vidjeti, ali i dobrom marketingu. U tom smislu, jedan od temeljnih ciljeva socijetalne sigurnosti i sigurnosnih politika koje stvaraju *policy makeri* trebao bi biti i zaštita kulturne baštine. Uz samu činjenicu što ona tvori ključan resurs mobilizacije stanovništva u procesu stvaranja nacionalnog identiteta, kulturna baština u suvremenom svijetu čini i jedan od glavnih elemenata kulturnog i vjerskog turizma, kao i stvaranja financijske zarade (Skoko, 2009).

Naposljetku valja spomenuti i nedostatke studije slučaja o kojoj je bilo riječi u ovome radu. Budući da je fenomen namjernog uništavanja kulturne baštine kao oblika ugroze nacionalnog identiteta slabo istraživani predmet u akademskoj literaturi, uvidi koje je ova studija slučaja pružila vrlo su ograničeni. Jedan od razloga tomu leži i u činjenici što su istraživanja uništene spomeničke baštine na tlu Republike Hrvatske tijekom Domovinskog rata, a na koje se ova studija pozivala, provedena na nesistematičan i metodološki nedosljedan način. Rane procjene šteta koje je 1991. i 1992. proveo Institut za zaštitu spomenika kulture, temeljile su se na podjeli spomenika kulture u pet kategorija: spomenici kulture uvršteni na Popis svjetske baštine, spomenici kulture od nacionalnog, regionalnog i lokalnog značaja te nesvrstani spomenici kulture (Ivančević, 1993). Kasnije je ta klasifikacija svedena na samo tri kategorije: spomenici kulture od svjetskog i nacionalnog značenja, spomenici kulture od regionalnog te od lokalnog značenja (Ukrainčik i Uršić, 1999). Pojedina istraživanja čiji je predmet interesa bio samo određeni tip spomenika kulture, poput crkava, muzeja ili povijesnih građevina, slijedila su pak potpuno drugačiju metodologiju od one koju je propisalo Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. Dodatan problem čini i to što zbog ratnog stanja i nepristupačnosti određenim područjima, koja su bila pod okupacijom, nije bilo moguće na vrijeme utvrditi kada je određena šteta počinjena te u kojem obimu. Zbog tog razloga, nažalost, ni danas ne postoji kronološki precizan popis razaranja spomenika kulture na temelju kojeg bi se mogla provesti detaljna longitudinalna studija. Na točnost popisa također su utjecali i brzina njihovog provođenja od strane djelatnika Ministarstva kulture, ograničenost financijskih resursa, pripremljenost valjane dokumentacije, političke odluke te ratna zbivanja (Maroević, 1995).

Pored činjenice što se ova studija slučaja uvelike temeljila na oskudnim i vjerodostojno upitnim podacima, ona je putem kombiniranja kvantitativnih i kvalitativnih podataka ipak pružila neke značajne uvide. Istražujući tri domene razaranja spomeničke baštine – razmjeri razaranja, teritorij i sociopolitički kontekst – ova je studija slučaja također nastojala opravdati svoju vlastitu metodu, kao i pružiti smjerokaz budućim istraživanjima ovoga fenomena. Budućnost istraživanja veze između uništavanja kulturne baštine i nacionalnog identiteta krije se u provođenju komparativnih studija slučaja te u empirijskom istraživanju socijetalnih i sociopsiholoških posljedica na članove zajednice čiji su kulturni simboli s namjerom uništavani.

6. Zaključak

Na primjeru razaranja hrvatske spomeničke baštine u Domovinskom ratu, cilj ovog rada bio je istražiti koji motivi leže u pozadini napada na kulturnu baštinu te na koji način oni mogu predstavljati ugrozu za nacionalni identitet određene društvene grupe. Iako često samo shvaćena kao uništena materijalna imovina, posljedice razorene kulturne baštine mnogo su ozbiljnije i dalekosežnije nego što se to na prvi pogled čini. Bila ona u materijalnom ili nematerijalnom obliku, kulturna baština utjelovljuje vrijednosti, norme, značenja i identitete naroda ili nacije kojoj ona pripada. U tom smislu, uništiti kulturnu baštinu ujedno znači i napasti identitet, odnosno samu egzistenciju određene društvene zajednice. Najradikalniji primjer toga je kulturni genocid, kao oblik sustavnog i namjernog uništavanja kulturnih artefakata i simbola s ciljem potpunog istrjebljenja zajednice kojoj oni pripadaju. U kontekstima ratnih sukoba, takav čin agresije se nedvojbeno smatra ratnim zločinom jer, pored zajednice koja trpi nanijetu štetu, to ujedno predstavlja i nenadomjestiv kulturni gubitak za cjelokupno čovječanstvo. Da je kulturna baština neprocjenjiv resurs, svjedoči i podatak da ju po međunarodnom pravu štite mnogobrojne svjetske organizacije poput UN-a i UNESCO-a, kao i Haška konvencija iz 1954. g. koja tvori temelj međunarodnopravnog okvira njezine zaštite.

Jedan od suvremenijih primjera sustavnog razaranja kulturne baštine čini i Domovinski rat unutar kojeg je na teritoriju Republike Hrvatske tijekom 1990-ih stradalo više tisuća spomenika kulture te deseci tisuća kulturnih predmeta koji su svjedočili postojanju hrvatskog naroda na jugu Europe tijekom brojnih stoljeća. Na osnovu iznesene studije slučaja u ovome radu, o razaranju spomenika kulture u Hrvatskoj moguće je reći nekoliko stvari. Imajući u vidu vojnu taktiku, uporabu oružja, počinjenu štetu te ciljane mete, srpski i crnogorski agresori su hrvatsku kulturnu baštinu uništavali s namjerom. Najčešća meta razaranja bile su rimokatoličke crkve iz vremena ranog srednjeg vijeka koje su po svojim arhitektonskim i simboličkim svojstvima bile isključivo specifične za hrvatski etnos. Uz brojne crkve, u oružanom su sukobu sustavno bile uništavane i druge povijesne građevine, muzeji, galerije i knjižnice. Sva ta razaranja govore u prilog tezi kako su srpski pobunjenici i osvajači svjesno provodili politiku etničkog čišćenja kako bi se svaki trag hrvatskog nacionalnog identiteta i egzistencije hrvatskog naroda u potpunosti zameo. Budući da spomenuti objekti u sukobu nisu imali nikakvu vojno-stratešku ulogu, njihovo je razaranje bilo u službi određene ideologije, kao i u želji agresora da

demonstrira svoju vojnu snagu i moć. Razaranja kulturne baštine također su provođena i s ciljem stvaranja sociopsiholoških posljedica na hrvatski narod, u vidu pokušaja da ga se demoralizira te da se prostor koji on nastanjuje pretvori u stran i nenaseljiv krajolik.

Iako je Republika Hrvatska iz Domovinskog rata izašla kao pobjednik te je obranila svoje pravo na suverenost, mnogobrojni kulturni spomenici i artefakti koji su tvorili bogatstvo hrvatske tradicije trajno su izgubljeni. Budući da je kultura temeljni faktor izgradnje nacionalnog identiteta i društvene solidarnosti, njezin gubitak, odnosno uništavanje, predstavlja ugrozu socijetalnoj sigurnosti zajednice kojoj ona pripada. Isti slučaj vrijedi i za Republiku Hrvatsku, čiji je nacionalni identitet tijekom Domovinskog rata bio ozbiljno ugrožen. U tom smislu, kultura, kao jedan od elemenata socijetalne sigurnosti, treba biti važan predmet sigurnosnih politika i mehanizama društvene obrane, kako opstojnost nacionalnog identiteta nikada ne bi bila dovedena u pitanje. U suvremenom kontekstu, kultura nije više samo čimbenik izgradnje grupnog osjećaja zajedništva, nego se i kroz turizam pokazuje kao jedan od važnih elemenata u razvijanju državnog gospodarstva. Imajući potonje na umu, to je još jedan motiv više zbog kojeg bi se kulturnu baštinu trebalo revno štiti.

Premda studija slučaja o kojoj je u ovome radu bilo riječi pati od nekih svojih nedostataka, pogotovo u obliku oslanjanja na oskudne i relativno nesistematizirane izvore podataka, to ju nije spriječilo da pruži neke nove uvide u proučavanju uništavanja kulturne baštine, koja je u znanstvenim istraživanjima još uvijek slabo zastupljen fenomen. Oslanjajući se na teorije i koncepte iz sociologije, socijalne psihologije, međunarodnih odnosa i međunarodnog prava, ova je studija putem kombinacije kvantitativnih i kvalitativnih podataka nastojala istražiti koja značenja leže u pozadini odnosa kulture i nacionalnog identiteta te koja je njihova važnost za nacionalnu sigurnost. Budućnost istraživanja odnosa fenomena o kojima je bilo riječi leži u prikupljanju novih podataka te provođenju komparativnih studija slučaja i empirijskih istraživanja posljedica razaranja kulturne baštine na identitetske grupe kojima ona pripada.

7. Literatura

- Abtahi, H. (2001). The Protection of Cultural Property in Times of Armed Conflict: The Practice of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. *Harvard Human Rights Journal*, 14.
- Bar-Tal, D. (1998). Group Beliefs as an Expression of Social Identity. U S. Worchel, J. F. Morales, D. Páez i J. C. Deschamps (ur.), *Social Identity: International Perspectives* (str. 93-113). London: SAGE Publications Ltd.
- Barunčić Pletikosić, J. (2017). *Katolička crkva u Hrvatskoj i Domovinski rat 1991. - 1995.: stavovi, djelovanje, stradanja*. Zagreb: Glas Koncila.
- Bevan, R. (2006). *The Destruction of Memory: Architecture at War*. London: Reaktion Books Ltd.
- Bilandžić, M. (2018). Kultura i nacionalna sigurnost: prilog raspravama kritičkih sigurnosnih studija. *Studia ethnologica Croatica*, 30 (1): 227-250.
- Bloxham, D. i Moses, A. D. (2010). *The Oxford Handbook of Genocide Studies*. New York: Oxford University Press.
- Brammertz, S., Hughes, K. C., Kipp, A. i Tomljanovich, W. B. (2016). Attacks against Cultural Heritage as a Weapon of War. *Journal of International Criminal Justice*, 14 (1): 1143-1174.
- Brosché, J., Legnér, M., Kreutz, J. i Ijla, A. (2017). Heritage under attack: motives for targeting cultural property during armed conflict. *International Journal of Heritage Studies*, 23 (3): 248-260.
- Buzan, B., Wæver, O. i de Wilde, J. (1998). *Security. A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, Inc.
- Campbell, D. (1998). Writing Security. U *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity* (str. 348-359). Minneapolis: Minnesota University Press.
- Chapman, J. (1994). Destruction of a common heritage: the archaeology of war in Croatia, Bosnia and Hercegovina. *Antiquity*, 68 (258): 120-126.
- Citrin, J., Wong, C. i Duff, B. (2001). The Meaning of American National Identity: Patterns of Ethnic Conflict and Consensus. U R. D. Ashmore, L. Jussim i D. Wilder (ur.), *Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction* (str. 71-100). Oxford: Oxford University Press.
- Collins, A. (2010). *Suvremene sigurnosne studije*. Zagreb: Politička kultura.

- Crespi, F. (2006). *Sociologija kulture*. Zagreb: Politička kultura.
- Deschamps, J.-C. i Devos, T. (1998). Regarding the Relationship Between Social Identity and Personal Identity. U S. Worchel, J. F. Morales, D. Páez i J. C. Deschamps (ur.), *Social Identity: International Perspectives* (str. 1-12). London: SAGE Publications Ltd.
- Detling, K. J. (1993). Eternal Silence: the Destruction of Cultural Property in Yugoslavia. *Maryland Journal of International Law*, 17 (1): 41-75.
- Duffy Toft, M. (2014). Territory and war. *Journal of Peace Research*, 51 (2): 185-198.
- Eriksen, T. H. (2001). Ethnic Identity, National Identity, and Intergroup Conflict: The Significance of Personal Experiences. U R. D. Ashmore, L. Jussim i D. Wilder (ur.), *Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction* (str. 42-68). Oxford: Oxford University Press.
- Hill, C. V. (2016). Killing a Culture: The Intentional Destruction of Cultural Heritage in Iraq and Syria under International Law. *Georgia Journal of International and Comparative Law*, 45 (1): 191-220.
- Hogg, M. A. i Ridgeway, C. L. (2003). Social Identity: Sociological and Social Psychological Perspectives. *Social Psychology Quarterly*, 66 (2): 97-100.
- Ivančević, R. (ur.) (1993). *Cultural Heritage of Croatia in the war 1991/92*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Kaiser, C. (1993). *War Damage to the Cultural Heritage in Croatia and Bosnia-Herzegovina*. Strasbourg: Vijeće Europe, Parlamentarna skupština Vijeća Europe, Br. 6869.
- Kaldor, M. (2013). In defence of new wars. *Stability: International Journal of Security and Development*, 2 (1): 1-16.
- Karač, Z. (2004). Tragedija urbane baštine Vukovara. Razaranje hrvatskog i europskog identiteta grada 1991. U J. Jurčević, D. Živić i B. Esih (ur.), *Vukovar '91: međunarodni odjeci i značaj* (str. 125-144). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Katunarić, V. (2003). *Sporna zajednica. Novije teorije o naciji i nacionalizmu*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Malešević, S. (2013). Forms of Brutality: Towards a historical sociology of violence. *European Journal of Social Theory*, 16 (3): 1-19.
- Maroević, I. (1995). *Rat i baština u prostoru Hrvatske*. Zagreb: Matica hrvatska.

- Moses, A. D. (2010). Raphael Lemkin, Culture, and the Concept of Genocide. U D. Bloxham i A. D. Moses, *The Oxford Handbook of Genocide Studies* (str. 19-42). New York: Oxford University Press.
- Muzejski dokumentacijski centar (2018). *Ratne štete na muzejima i muzejskoj građi u Hrvatskoj* URL: <http://ratne-stete.mdc.hr/hr/ratne-stete> (26. 7. 2019.)
- Narodne Novine (2002). *Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba od 14. svibnja 1954. i Protokol uz tu Konvenciju od 14. svibnja 1954. godine.* URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2002_05_6_75.html (19. 7. 2019.).
- Nazor, A. i Pušek, T. (2018). *Domovinski rat. Pregled političke i diplomatske povijesti.* Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Novic, E. (2016). *The Concept of Cultural Genocide: An International Law Perspective.* Oxford: Oxford University Press.
- Ritzer, G. (1997). *Suvremena sociološkijska teorija.* Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Roe, P. (2010). Društvena sigurnost. U A. Collins (ur.), *Suvremene sigurnosne studije* (str. 191-209). Zagreb: Centar za međunarodne i sigurnosne studije Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu i Politička kultura.
- Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj: 1990-2000* (2001). Zagreb: Savez antifašističkih boraca Hrvatske.
- Salazar, J. M. (1998). Social Identity and National Identity. U S. Worchel, J. F. Morales, D. Páez i J. C. Deschamps, *Social Identity: International Perspectives* (str. 114-123). London: SAGE Publications Ltd.
- Sen, A. K. (2007). *Identitet i nasilje: iluzija sudbine.* Zagreb: Poslovni dnevnik.
- Shaw, M. (2000). Chapter 2: War and the Nation-State in Social Theory. U *Global Society and International Relations: Sociological Concepts and Political Perspectives, Online Edition.* URL: <http://users.sussex.ac.uk/~hafa3/global.htm> (18. 9. 2019.)
- Sjekavica, M. (2012). Sustavno uništavanje baštine: prema pojmu kulturocida/heritocida. *Informatica museologica*, 43 (1-4): 57-75.
- Skoko, B. (2009). *Država kao brend: upravljanje nacionalnim identitetom.* Zagreb: Matica hrvatska.
- Smith, A. D. (2003). *Nacionalizam i modernizam: kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizma.* Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

- Sørensen, M. i Viejo-Rose, D. (2015). *War and Cultural Heritage: Biographies of Place*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stets, J. E. i Burke, P. J. (2000). Identity Theory and Social Identity Theory. *Social Psychology Quarterly*, 63 (3): 224-237.
- Stryker, S. i Burke, P. J. (2000). The Past, Present, and Future of an Identity Theory. *Social Psychology Quarterly*, 63 (4): 284-297.
- Šulc, B. (1991). Ratna razaranja spomeničke baštine zadarske i šibenske regije. *Informatica museologica*, 22 (1-4): 89-94.
- Šulc, B. (1992). The Destruction and Requisition of Croatian Cultural Heritage in the War. *Informatica museologica*, 23 (1-4): 41-45.
- Theiler, T. (2003). Societal Security and Social Psychology. *Review of International Studies*, 29 (2): 249-268.
- Ukrainčik, V. (2001). CROATIA: War Damage to Cultural Monuments in Croatia. *Heritage at Risk 2001/2002*: 67-71.
- Ukrainčik, V. i Uršić, B. (1999). Ratne štete na spomenicima kulture. *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 24/1998, 25/1999: 7-56.
- van der Auwera, S. (2012). Contemporary Conflict, Nationalism, and the Destruction of Cultural Property During Armed Conflict: A Theoretical Framework. *Journal of Conflict Archaeology*, 7 (1): 49-65.
- Viejo-Rose, D. (2007). Conflict and the Deliberate Destruction of Cultural Heritage. U H. K. Anheier i I. Y. R, *Conflict and Tensions* (str. 102-118). London: SAGE Publications Ltd.
- Zainal, Z. (2007). Case study as a research method. *Jurnal Kemanusiaan*, 9: 1-6.
- Žile, I. (1993). Ratna razaranja spomeničke baštine u Dubrovniku i okolici. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu*, 17 (1): 65-79.
- Žunec, O. (2007). *Goli život: socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj*. Zagreb: Demetra.

8. Sažetak

Nakon ratnih razaranja u Drugom svjetskom ratu, kulturni je genocid postao nova metoda uništavanja ljudskih zajednica. Budući da kultura u velikoj mjeri doprinosi izgradnji grupnog osjećaja zajedništva i solidarnosti, ona je u suvremenim oružanim sukobima postala česta meta napada jer njezino uništavanje izravno utječe na opstojnost identiteta društvene grupe kojoj ona pripada. Uništiti nečiju kulturnu baštinu, u tom smislu, znači uništiti identitet određene društvene grupe. Jedan od svježijih primjera sustavnog uništavanja kulturne baštine s ciljem istrijebljivanja nečijeg nacionalnog identiteta predstavljaju oružani sukobi na području bivše Jugoslavije tijekom 1990-ih.

Cilj je ovog rada analizirati odnos između kulturne baštine i sigurnosti nacionalnog identiteta na primjeru studije slučaja razaranja spomeničke baštine u Republici Hrvatskoj tijekom Domovinskog rata. Oslanjajući se na teorije i koncepte iz sociologije, socijalne psihologije, međunarodnih odnosa i međunarodnog prava, ovaj će rad nastojati pružiti argumente u prilog tvrdnji da su očuvanje i zaštita kulturne baštine itekako važni za nacionalnu sigurnost i nacionalni identitet. U studiji slučaja će biti analizirane tri domene napada na kulturnu baštinu – brojčani razmjeri razaranja, teritorij i sociopolitički kontekst u kojem su razaranja počinjena. Ključna hipoteza koju će ovaj rad nastojati potvrditi jest da su srpski i crnogorski agresori namjerno uništavali hrvatsku spomeničku baštinu kako bi zatrljali tragove postojanja hrvatskog naroda na teritoriju Republike Hrvatske.

9. Summary

Following the war destructions of Second World War, cultural genocide became a new method for destroying human communities. Since culture greatly contributes to the development of a group's sense of unity and solidarity, cultural property became a frequent target of attacks in contemporary armed conflicts because its destruction directly impacts the existence of social group's identity to which it belongs. In that sense, to destroy someone's culture is to destroy identity of a particular social group. Armed conflicts in Yugoslavia during 1990s represent one of the more recent examples of systematic destruction of cultural heritage with clear intention of annihilating someone's national identity.

Taking into an account case study of destructions of cultural property in Republic of Croatia during the Homeland War, aim of this paper is to analyze the relationship between cultural heritage and security of national identity. Relying upon theories and concepts from sociology, social psychology, international relations and international law, this paper will strive to provide arguments in favor of asserting that preservation and protection of cultural heritage is important for maintaining national security and national identity. In provided case study, there will be analyzed three domains of attacks on cultural properties – statistical proportions of destruction, territory and the sociopolitical context in which attacks were committed. Key hypothesis which will this paper try to affirm is that Serbian and Montenegrin aggressors deliberately destroyed Croatian cultural properties in order to obliterate tracks of existence of Croatian people on the territory of the Republic of Croatia.